

Elly Ebenspanger: tragovi i recepcija*

DUŠAN DOŽUDIĆ

*Institut za filozofiju, Zagreb, Hrvatska / Institute
of Philosophy, Zagreb, Croatia
ddozudic@ifzg.hr*

UDK 1-055.2(497.5)"19"

123.1

141.2:17

Izvorni znanstveni članak /
Original scientific paper

Primljeno / Received: 31. 12. 2024.

Prihvaćeno / Accepted: 21. 1. 2025.

[https://doi.org/10.52685/pihfb.51.1\(101\).4](https://doi.org/10.52685/pihfb.51.1(101).4)

Sažetak

U radu se razmatraju neke točke u životu, radu i recepciji Elly Ebenspanger, hrvatske filozofkinje koja je doktorirala na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1939. godine na temi problema slobode volje. Neke od razmotrenih točaka u dosadašnjoj literaturi o njoj bile su potpuno previđene, premda su ponekad očite i vrlo zanimljive. Rekapitulirani su i neki do sad zabilježeni i iz publikacija poznati podaci. Njezin život, rad i recepcija razmotreni su u kontekstu predratnih okolnosti kada studira i piše svoju doktorsku disertaciju. Razmotreni su u okolnostima Drugog svjetskog rata, kada je i stradala, kao i u kontekstu poslijeratnih društveno-filozofskih zbivanja, dakle, posljednjih osamdesetak godina. Njezin rad i djelovanje pritom se povezuje s drugim akterima iz tih razdoblja, kao što su Albert Bazala, Marijan Petras, Kruno Krstić i Zdenko Vojnović.

Ključne riječi: Albert Bazala, Elly Ebenspanger, Holokaust, Kruno Krstić, Marijan Petras, novija hrvatska filozofija, problem slobode volje, Zdenko Vojnović

1.

Ako je suditi prema objavljenim pisanim tragovima, sve do nedavno hrvatska filozofkinja Elly Ebenspanger bila je gotovo zaboravljena sudionica filozofijskih

* Ovaj rad izrađen je u sklopu projekta *Hrvatske filozofkinje* (CroWomPhil) u Institutu za filozofiju u Zagrebu, praćen od strane Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske te financiran sredstvima iz Nacionalnog plana oporavka i otpornosti 2021–2026 Europske Unije – NextGenerationEU.

i društvenih kretanja u Hrvatskoj prve polovice dvadesetoga stoljeća. Uzimajući u obzir da je do Drugog svjetskog rata, točnije, od 1878. (prvoga doktorata, Gjüre Arnolda) do 1941. godine, filozofiju na obnovljenom zagrebačkom sveučilištu doktoriralo tek dvadesetak osoba, od toga svega nekoliko žena, od kojih je Ebenspanger jedna, to iznenađuje.¹ Općenito gledano, smanjivanje broja aktera sužuje na njih fokus i svakoga od njih čini istaknutijim u relevantnom pogledu. A bilo da govorimo o predratnim doktoratima iz filozofije u Hrvatskoj, bilo da govorimo o predratnim doktoricama iz filozofije u Hrvatskoj, fokus je prilično sužen i izoštren. Kako onda da je Ebenspanger bila toliko zanemarena, tj. da za nju tako dugo vremena nije bilo baš nikakva interesa, a gotovo ni njezina spomena? Kako to da i po okončanju rata, od 1945. naovamo, nitko od njezinih profesora, kolega, prijatelja, a i od zainteresirane javnosti, nije osjetio potrebu prisjetiti je se u javnom prostoru, istaknuti njezin filozofski rad i sl.? To je uglavnom vrijeme poslijeratne Jugoslavije u kojemu bi se lik i žrtva Elly Ebenspanger, »nearijevke« progonjene od osnutka Nezavisne Države Hrvatske (NDH), a stradale po svemu sudeći u logoru Auschwitz, već i po toj osnovi trebalo uzeti u obzir. No iz nekog razloga nije.

Jednom se pisanom riječi Elly Ebenspanger nakon rata nije prisjetio njezin mentor, Albert Bazala (preminuo, doduše, vrlo rano po okončanju rata, 1947.). Ni Pavao Vuk-Pavlović (preminuo 1976.), koji je i sam temeljem svoga nearijevskoga porijekla imao dobro dokumentiranih problema tijekom NDH.² Ebenspanger je tijekom studija bio profesor, a prvotno joj je trebao biti i u ispitnoj komisiji za obranu doktorata. Ni Vladimir Filipović (preminuo 1984.) koji joj je bio u doktorskoj ispitnoj komisiji kao zamjena Vuk-Pavloviću.³ S

¹ U ovom radu uglavnom slijedim podatke Tomislava Bracanovića, »Doktorske disertacije iz filozofije u Hrvatskoj (1880–1989)«, *Prolegomena* 2/2 (2003), pp. 277–288 (članak dostupan preko poveznice <https://hrcak.srce.hr/file/537>). No Bracanovićevo preliminarno istraživanje i podastrijeti rezultati, posebno kada govorimo o predratnim filozofskim doktoratima zagrebačkoga sveučilišta, ne može biti potpuno. Postoji niz kandidata koji su doktorirali u tome razdoblju u Hrvatskoj, a čije bi se doktorate moglo ili trebalo uvrstiti na dotični popis (primjerice, Dragu Čepulića, Nikolu Čepinca, Đuru Gračanina, Alberta Halera, Krunu Krstića i Zdenka Vernića). Bracanovićev pionirski rad zaslužuje nastavak u kojemu bi se njegove navode preispitalo i dopunilo.

² Vidi: Milan Polić, *Život i djelo Pavla Vuk-Pavlovića* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2001), pp. 21, 45–46 i Željka Metesi Deronjić, »Jedna biografska bilješka iz ostavštine Pavla Vuk-Pavlovića«, *Obnovljeni Život* 78/3 (2023), pp. 321–335, na pp. 330–334 (članak dostupan preko poveznice <https://hrcak.srce.hr/305257>).

³ Više o tim okolnostima u: Mihaela Girardi-Karšulin, »Elly Ebenspanger«, u: Luka Boršić i Ivana Skuhala Karasman (ur.), *Filozofkinje u Hrvatskoj* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2017), pp. 163–176, na pp. 163–165 i 174 te Dušan Dožudić, »Vuk-Pavlović i Bazala: prilog rekonstrukciji odnosa«, *Prolegomena* 22/2 (2023), pp. 141–181, na pp. 160–161 b. 26 (članak dostupan preko poveznice <https://hrcak.srce.hr/file/448327>).

Ebenspanger su ga povezivale i druge okolnosti. Nisu se Ebenspanger prisjećali niti njezini kolege, recimo, muzealac Zdenko Vojnović (preminuo 1954.) s kojim je Ebenspanger prije rata upisala istu studijsku grupu i bila u bliskim odnosima, Marija Brida (preminula 1993.), Kruno Krstić (preminuo 1987.) ili pak Marijan Petras (preminuo 2004.). I s potonje troje Ebenspanger je u istim godinama slušala iste filozofske kolegije na Fakultetu. S potonja dva dijelila je i polazno filozofsko stajalište koje je zacrtao njihov zajednički doktorski mentor, Albert Bazala. Ebenspanger nije samo bila jedna od tih dvadesetak osoba sa zagrebačkim doktoratom iz filozofije, tj. jedna od nekoliko žena doktorica filozofije zagrebačkoga sveučilišta prije Drugog svjetskog rata.⁴ Bila je i jedna od posljednjih osoba koje su prije rata doktorirale filozofiju u Hrvatskoj. Tijekom rata to je pošlo za rukom tek Dimitru Hristovu Djuzelevu (1943.) i Marijanu Koletiću (1944.), a nakon rata prvome Anti Fiamengu 1955. godine.⁵

Tema disertacije Elly Ebenspanger bila je problem slobode volje, a objavljena je kao knjiga 1939., iste godine kad je doktorat i obranila.⁶ I izabrana tema na Ebenspanger i njezin rad skreće pozornost, možda i najviše od svega. Tema je privlačna i poticajna i, budimo iskreni, danas je (zapravo, već duže vremena) sigurno atraktivnija od, recimo, prikaza filozofije Henryja Bergsona (Ivana Rossi, 1916.), prikaza spoznajne teorije Dragiše M. Djurića (Vojislav Mioč, 1932.) ili pak preispitivanja fenomenološkog odnosa života i doživljaja (Marija Brida, 1937.). U nastavku ovoga rada osvrnut ću se na nekoliko momenata u njezinu životu i radu, neki od kojih su u dosadašnjoj literaturi bili potpuno previđeni, premda su ponekad očiti i vrlo zanimljivi. Rekapituliram i neke do sad zabilježene i iz publikacija poznate podatke te temeljem dostupnih podataka i dokumenata rekonstruiram i interpretiram niz događaja u koje je Ebenspanger bila uključena, a osvrćem se i na recepciju njezina rada koja je uslijedila.

2.

Elly Ebenspanger prvi se puta u poslijeratnoj filozofskoj periodici, usputno, spominje tek 1988. godine u članku Ljerke Schiffler, kao člana niza od dvadeset i pet osoba – »istaknutih stručnjaka, koji su od 1900. obranili doktorske dize-

⁴ Od doktorata Elly Ebenspanger trebalo je proći četvrt stoljeća do prvoga poslijeratnog doktorata iz filozofije koji je napisala i obranila žena – Heda Festini 1964. (kada joj je disertacija tiskana), tj. 1965. (kada ju je i obranila), a trebalo je proći još jedno desetljeće do drugoga i trećega, onih Ljerke Schiffler i Branke Bruić 1974. Nakon toga stvari su se ubrzale, pa je četvrti doktorat Erna Banić-Pajnić obranila 1984. (više detalja u: Bracanović, »Doktorske disertacije ...«, p. 283–285).

⁵ Više detalja u: Bracanović, »Doktorske disertacije ...«, p. 286.

⁶ Za više detalja vidi sam kraj odjeljka 3 i bilješku 60.

tacije kod Bazale«, kako Schiffler kaže.⁷ U dotičnom članku to je sve – jedno spominjanje usred niza.

Prvo što pritom upada u oči neodređenost je fraze »obraniti doktorsku disertaciju kod Bazale«. Za mene ta fraza sugerira Bazalino *mentorstvo* nabrojanima, a nekima od osoba koje navodi Schiffler Bazala nije bio mentor (primjerice, Mariji Bridi).⁸ Štoviše, nekima od Schiffler spomenutih osoba Bazala uopće nije bio u ispitnoj komisiji za obranu disertacije (konkretno, Pavlu Vuk-Pavloviću).⁹ U nizu spomenutoj Ebenspanger Bazala jest bio mentor. Važnije je, međutim, uočiti da je Schiffler Ebenspanger svrstala u društvo »istaknutih stručnjaka«. Čak i kada bi sama činjenica da je doktorirala na određenoj temi Ebenspanger činila stručnjakom za to područje, što bi je za Schiffler 1988. godine činilo *istaknutim* stručnjakom? Schiffler, treba reći, u svom nabrojanju ne spominje temu njezina ili bilo čijeg doktorata, pa ni točnu profesiju (mnogi od nabrojanih nisu bili ni filozofi, primjerice Josip Badalić, Zoran Bujas i Ivan Esih). Ebenspanger je doktorirala 1939., stradala 1942., a u međuvremenu, osim same disertacije, nije (koliko mi je poznato) objavila ništa. Teško da je ikakva ostavština ostala iza nje ili ostatka njezine obitelji (koja je, koliko se zna, cijela stradala tijekom rata u logoru Jasenovac),¹⁰ a nakon rata, gotovo pola stoljeća, bila je nespominjani akter predratnih filozofskih zbivanja u Hrvatskoj. Istaknuta? Godine 1988., u trenutku objave Schifflerina članka, Elly Ebenspanger zasigurno nije bila *istaknut* stručnjak, a sâmo to spominjanje Ebenspanger teško da je moglo pobuditi ikakav poseban interes za nju. S vremenom su se, međutim, stvari počele mijenjati.

Elly Ebenspanger nešto detaljnije, no još uvijek vrlo kratko, na dva mjesta spominje Tomislav Bracanović u svom pregledu iz 2003. godine – petnaest godina nakon objave članka Ljerke Schiffler i potpuno nezavisno od njega.¹¹

⁷ Ljerka Schiffler, »Filozofijsko nastojanje Alberta Bazale«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 14/27-28 (1988), pp. 101–108, na p. 101 (članak dostupan preko poveznice <https://hrcak.srce.hr/file/125758>). Tu tvrdnju Ljerke Schiffler ponavlja i Ivan Macut u *Filozofija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (Zagreb: Školska knjiga, 2017), p. 180 b. 727.

⁸ Dožudić, »Vuk-Pavlović i Bazala ...«, pp. 172–173.

⁹ Bracanović, »Doktorske disertacije ...«, pp. 286–287 te spis *Filozofski fakultet u Zagrebu: Doktorati 1878–1933* (Arhiv Filozofskog fakulteta u Zagrebu), rubrike Vuk-Pavlovića pod br. 189 (4. listopada 1920.) i br. 198 (13. siječanj 1921.).

¹⁰ Jedina meni poznata ostavština koja je ostala iza Ebenspanger njezina je dokumentacija iz razdoblja 1922. – 1939. sačuvana u Arhivu Filozofskog fakulteta u Zagrebu (posebno spisi »Elly Ebenspanger, Diplomski ispit« i »Elly Ebenspanger, Doktorski ispit«), a koja uz ostalo uključuje i dva opsežna eseja koja je u sklopu polaganja diplomskog ispita pisala 1934. (»Zadaća i metode estetike«, kod Vuk-Pavlovića) i 1936. (»Kantov problem u teoriji spoznaje i etici«, kod Bazale). Više o tome u Girardi-Karšulin, »Elly Ebenspanger«, pp. 165–168.

¹¹ Bracanović, »Doktorske disertacije ...«, pp. 281 i 286.

Tim Bracanovićevim kratkim spomenima bila joj je pridana nekakva pozornost i nešto se više moglo doznati o njoj, pa makar i samo to da je bila filozofkinja (Schiffler je navodi samo kao »E. Ebenspanger«) koja je doktorirala na vrlo atraktivnoj filozofskoj temi – problemu slobode volje (Schiffler temu ne spominje). Bracanovićev prikaz tako dolazi devedeset i devet godina nakon Ebenspangerina rođenja (1904.), šezdeset i četiri godine nakon objave i obrane njezina doktorata o problemu slobode volje i šezdeset i jednu godinu nakon njezina stradavanja.

Bracanović Ebenspanger spominje u kontekstu pregleda doktorskih disertacija iz filozofije napisanih u Hrvatskoj od obnove zagrebačkog sveučilišta i pokretanja studija filozofije u drugoj polovici 19. stoljeća, pa do 1989. Uz gornja dva, iz njegova se pregleda može iščitati i ove podatke: da je bila treća žena koja je doktorirala filozofiju na zagrebačkom sveučilištu, da je bila posljednji filozofski doktorand prije Drugog svjetskog rata te datum obrane i sastav povjerenstva.¹² Doktorat je obranila 28. listopada 1939., a povjerenstvo, prema Bracanoviću dostupnim podacima, činili su filozof Albert Bazala i psiholog Ramiro Bujas.¹³ Rangirajući filozofkinje i filozofe prema starosti u trenutku stjecanja doktorske titule, Bracanović kaže da u »korištenim izvorima, nažalost, podataka o godinama rođenja pojedinih doktoranda također nije bilo.«¹⁴ I to pokazuje koliko je u tom trenutku, 2003. godine, Elly Ebenspanger još bila nepoznata hrvatska filozofkinja. Bez arhivskog istraživanja Bracanović tada doista nije mogao doznati nikakve relevantne podatke o njoj (ali i o nekim drugim doktorandima koje u istome članku spominje).¹⁵

Premda je članak Ljerke Schiffler bio prvo spominjanje Ebenspanger nakon rata, on nije bio prvo njezino spominjanje nakon objave njezina doktorskoga rada. Kratko ju se spominje i u drugome svesku *Naše domovine* 1943., u rubrici »Doktorske disertacije od godine 1929. do 1942.« i to ovako: »Ely Ebenspanger, na osnovi disertacije: 'Problem slobodne volje'«.¹⁶ Ocjenitelji rada, Bazala i

¹² Doktorirala je 1939. godine, dakle, dvadeset tri godine nakon Ivane Rossi (doktorirala 1916.) i dvije godine nakon Marije Bride (doktorirala 1937.) (Bracanović, »Doktorske disertacije ...«, p. 281).

¹³ Bracanović, »Doktorske disertacije ...«, p. 286. Više o Ebenspangerinoj disertaciji i okolnostima njezine obrane doktorskoga ispita u Girardi-Karšulin, »Elly Ebenspanger« i pogovoru kritičkome izdanju Ebenspangerine knjige *Problem slobodne volje* (knjiga u pripremi).

¹⁴ Bracanović, »Doktorske disertacije ...«, p. 280.

¹⁵ Malo prije Bracanovića Ebenspanger vrlo kratko spominje i Ivo Goldstein; više o tome u odjeljku 4.

¹⁶ Filip Lukas (gl. ur.), *Naša domovina, svezak 2*. (Zagreb: Izdanje glavnog ustaškog stana, 1943), p. 971. U kazalu na kraju iste knjige (p. x) imenom je ispravno navedena kao »Ebenspanger dr. Elly« (svezak dostupan preko poveznice <https://archive.org/details/nasadomovina1-21943-filplukas/nasadomovina11943-filplukas/>).

Bujas, pritom se ne spominju, premda je spominjanje ocjenitelja praksa u većini drugih slučajeva u toj rubrici. Štoviše, Ebenspanger je jedina s doktoratom iz filozofije uz koju se u svesku izrijekom Bazalu ne povezuje. Ostali spomenuti s filozofskim doktoratom i Bazalom navedenim kao ocjeniteljem su Stjepan Pataki, Vladimir Filipović, Vojislav Mioč, Marijan Petras, Kruno Krstić i Marija Brida. Svakako se ne može isključiti mogućnost da ispuštanje tog podatka u slučaju Ebenspanger nije bilo namjerno. No to se čini manje vjerojatnim uzeti se u obzir vrijeme i okolnosti u kojima nastaje dotični prilog i gdje ga se objavljuje. S tim u vezi, nije naodmet ni primijetiti da je Vladimir Bazala, sin Alberta Bazale, bio zamjenik glavnog urednika *Naše domovine*, a ujedno i autor priloga s navedenim popisom disertacija.¹⁷ Godina 1943. ujedno je i vrijeme kada je Ebenspangerin nespomenuti mentor i ocjenitelj, Albert Bazala, kao politički nepoželjna osoba prisilno umirovljen na Sveučilištu, a godinu dana ranije uklonjen je iz Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.¹⁸ Za Alberta Bazalu vremena su očito bila teška i bez da ga se povezalo s Elly Ebenspanger, a svjestan takve situacije, bilo bi razumno da je to uzeo u obzir i Vladimir Bazala.

U prvome pak svesku *Naše domovine* iz iste godine Kruno Krstić daje pregled filozofije u Hrvatskoj od 15. stoljeća do početka 1940-ih. Tom prilikom ispušta spomenuti Elly Ebenspanger, napominjući tek: »Od ženskih radova iz područja filozofije možemo spomenuti disertaciju *Marije Bride* (Život – doživljaji, 1937.), koja izlaže odnos biologističkih naziranja (Nietzsche, Bergson) prema filozofiji doživljaja«. ¹⁹ U tom trenutku i tom kontekstu, osim Bride i Ebenspanger, Krstić zapravo nije imao nijednu drugu filozofkinju za spomenuti. Prethodnica Bride i Ebenspanger, Ivana Rossi, svoju disertaciju o Bergsonu iz 1916. nikada nije objavila, čime je do 1943. u javnom filozofskom prostoru ostala prisutna tek jednim tekstom o Bergsonu od dvije stranice u književnom

¹⁷ Uz to što su Vladimir Bazala i Ebenspanger u istim godinama slušali iste filozofske, pedagoške i psihologijske kolegije na Filozofskom fakultetu, s njom je bio povezan na još barem jedan način, no tome ću se vratiti kasnije. Usp. »nacionale« (upisne semestralne listove) Vladimira Bazale od ak. godine 1933. do 1936. (Arhiv Filozofskog fakulteta u Zagrebu). U svom kasnijem pregledu »filozofskih škola« na zagrebačkom sveučilištu Vladimir Bazala ističe pet od sedam osoba s filozofskim doktoratom koje je 1943. pobrojao u popisu doktorskih disertacija – ne i Elly Ebenspanger (Vladimir Bazala, *Pregled hrvatske znanstvene baštine* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1978), pp. 425–440).

¹⁸ Vidi: Zdravko Dizdarević i dr. (ur.), *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.–1945.* (Zagreb: Minerva, 1997), p. 28 i Macut, *Filozofija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, pp. 180, 184–185, 190. Usp. i *Naša domovina*, svezak 2, pp. 1003–1004.

¹⁹ Kruno Krstić, »Filozofija u Hrvatskoj«, u: Filip Lukas (gl. ur.), *Naša domovina*, svezak 1. (Zagreb: Izdanje glavnog ustaškog stana, 1943), pp. 397–405, na p. 404 (svezak dostupan preko poveznice <https://archive.org/details/nasadomovina1-21943-filplukas/nasadomovina11943-filplukas/>); tekst je pretiskan u: Erna Banić-Pajnić i Filip Grgić (ur.), *O hrvatskoj filozofiji* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2017), pp. 133–155, citat na p. 153.

časopisu.²⁰ Nešto starija, Elza Kučera, pak, pionirka hrvatske eksperimentalne psihologije, nakon svoje primarno filozofske disertacije o spoznajnoj teoriji Thomasa Browna, napisane na njemačkome i objavljene 1909., filozofijom se posebno više i nije bavila, barem ne u svojim objavljenim radovima. Krstiću (kao studentu i psihologije) to je o Kučeri trebalo biti poznato.²¹ Uostalom, Kučera je 1930-ih godina bila i angažirana na Filozofskom fakultetu kao honorarni nastavnik za eksperimentalnu psihologiju.²²

S obzirom da uz Mariju Bridu (rođ. 1912.) Krstić u svome pregledu spominje i većinu drugih mlađih hrvatskih filozofa generacijski bliskih Ebenspanger, primjerice, Julija Mankanca (rođ. 1904.), Stjepana Patakija (rođ. 1905.), Vladimira Filipovića (rođ. 1906.), Aleksandra Mužinića (rođ. 1909) i Marijana Petrasa (rođ. 1912.),²³ teško je povjerovati da je njezino ispuštanje ovdje bilo nehotično. Je li Krstić prilikom pisanja teksta mogao ne biti svjestan filozofskoga rada Elly Ebenspanger, tj. njezine objavljene knjige? Je li njezin rad ili tematiku smatrao irelevantnima za spomenuti ili lošijim u odnosu na Bridin? Na potonje se pitanje sigurno ne može sa sigurnošću odgovoriti, premda, treba primijetiti, Ebenspanger i Krstić dijelili su filozofsku orijentaciju polazeći s pozicije Bazalina voluntarističkog aktivizma. Što se tiče pitanja je li Krstić mogao ne biti svjestan Ebenspangerina rada, teško da na njega možemo uvjerljivo odgovoriti s »da«.

Godinu dana mlađi Krstić iste je godine kad i Ebenspanger upisao zagrebački Filozofski fakultet, njih su dvoje već u prvome zimskome semestru ak. godine 1931./32. zajedno slušali šest sati tjedno kod Bazale i Vuk-Pavlovića,²⁴ a uskoro su počeli dijeliti Bazalu kao doktorskoga mentora. Doktorirali su u razmaku od nepune tri godine (Krstić u veljači 1937., Ebenspanger u studenome 1939.). I to u desetljeću u kojemu su uz njih, prema Bracanovićevu popisu,

²⁰ Ivana Rossi, »Nekoliko misli Henri Bergsona o estetici«, *Književnik: hrvatski književni mjesečnik* 2/2 (1929), pp. 67–68; više o Rossi i njezinu filozofskome radu u: Ivana Skuhala Karasman, »Hrvatska filozofkinja Ivana Rossi o filozofiji Henrika Bergsona«, *Obnovljeni Život* 76/4 (2021), pp. 469–482 (članak dostupan preko poveznice <https://hrcak.srce.hr/file/383801>).

²¹ Više o tom aspektu rada Elze Kučere u: Luka Boršić i Ivana Skuhala Karasman, »Elza Kučera između filozofije i psihologije«, u: Luka Boršić i Ivana Skuhala Karasman (ur.), *Filozofkinje u Hrvatskoj* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2017), pp. 145–162.

²² Vidi: *Redovi predavanja zagrebačkog sveučilišta* od ak. godine 1931./32. do ak. godine 1940./41. (dostupni u sklopu Virtualne zbirke Sveučilišta u Zagrebu preko poveznice <https://unizg.eindigo.net>).

²³ Krstić, »Filozofija u Hrvatskoj«, p. 404 (pretisak pp. 151–153); usp. Bracanović, »Doktorske disertacije ...«, pp. 286–287.

²⁴ Njihovi »nacionalni« (upisni semestralni listovi) s popisima odslušanih predmeta dostupni su u Arhivu Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Ebenspanger je »nacional« za prvi semestar uredžbirala 10. listopada 1931., a Krstić 3. studenog iste godine.

na zagrebačkom Filozofskom fakultetu filozofiju doktorirale još svega četiri osobe, od kojih Krstić u svome tekstu navodi tri: Filipovića (doktorirao 1930.), Petrasa (doktorirao 1935.) i Bridu (doktorirala 1937.).²⁵ Dvoje od tih navedenih za mentora je imalo Bazalu te su u svojim disertacijama razvijali i Bazalino specifično filozofsko stajalište. Za razliku od Petrasa i Filipovića, u trenutku nastanka Krstićeva teksta, Brida, kao ni Ebenspanger, nije bila zaposlena na nekoj akademskoj ustanovi, pa da bi to bila osnova za ispuštanje Ebenspanger u korist Bride. Temeljem navedenoga, zaključujem da u Krstićevu tekstu iz 1943. Ebenspanger nije bila spomenuta jer je u danome trenutku nije bilo uputno spomenuti.²⁶

Pomisli li se da Krstić ne bi bio režimski pragmatičan i tekst skrojio po ukusu trenutnog režima, pa da stoga razlog nespominjanja Ebenspanger mora biti neki drugi, treba primijetiti: To ne bi bilo posljednji puta da je tako postupio. Pišući, naime, istraživački program rada zagrebačkog Instituta za filozofiju dvadesetak godina kasnije, Krstić je (potpuno razumljivo) ispustio iz tog programa istraživanje jednog razdoblja hrvatske filozofske baštine – onoga iz NDH.²⁷ Dvadesetak godina ranije (opet, potpuno razumljivo) propustio je spomenuti autore koje se moglo spomenuti, no nije htjelo ili smjelo, baš kao i Julija Makanca ili Alberta Halera dvadeset godina kasnije.²⁸ Makanca je 1943. Krstić istaknuo u svom kratkom pregledu kao kritičara marksizma, a s Halerom je kao pomoćni nastavnik iz filozofije dijelio odsjek na koji je po Halerovu (i

²⁵ Četvrta je osoba sarajevski franjevac fra Vojislav Mioč koji je koncem 1932. pod Bazalnim mentorstvom obranio doktorsku disertaciju o spoznajnoj teoriji srpskog filozofa Dragiše M. Djurića, a koju je 1933. i objavio u Šabcu.

²⁶ Vidi i: Macut, *Filozofija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, p. 170.

²⁷ Vidi: strojopis Krune Krstića, »Hrvatska filozofija«, pp. 1–13 (dostupan na mrežnim stranicama Instituta za filozofiju u Zagrebu preko poveznice <https://www.ifzg.hr/digitalnabastina/kruno-krstic/>). Više o tom Krstićevu programu u: Zlatko Posavac, »Kruno Krstić kao istraživač i povjesnik hrvatske filozofije«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 22/43–44 (1996), pp. 267–307 (dostupno preko poveznice <https://hrcak.srce.hr/file/121729>) i Erna Banić-Pajnić, »Istraživanje hrvatske filozofije – (samo)kritički osvrt«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 31/61–62 (2005), pp. 29–42 (dostupno preko poveznice <https://hrcak.srce.hr/file/101578>).

²⁸ Primjerice, nabrajajući autore koji su se bavili Einsteinovom teorijom relativnosti Krstić spominje S. Mohorovičića, V. Vrkljana i M. Hegedušića, ali ne i Vladimira Varičaka (»Filozofija u Hrvatskoj«, p. 405 (pretisak p. 153)); Aleksandar Mužinić nekoliko godina ranije uz istu problematiku uz gornja tri autora navodi i Varičaka (»Filozofija u Hrvata od 1918–1938 godine«, u: Erna Banić-Pajnić i Filip Grčić (ur.), *O hrvatskoj filozofiji* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2017), pp. 115–132, na p. 117). Kao odgovor tome moglo bi se ukazati na Krstićevo sudjelovanje u izradi hrvatskog fonološkog pravopisa 1941. koji nikako nije bio po ukusu Ante Pavelića, pa je zbog toga

Filipovićevu) prijedlogu Krstić koncem 1944. i došao.²⁹ No do trenutka izrade Krstićeva institutskoga programa 1960-ih društvena se klima dalje promijenila, prije nego vratila na stare postavke, pa su sada Ebenspanger i njoj slični »manji« građanski autori zatečeni, da upotrijebim Bazalinu frazu, »u odijelu sustava, na kojega kroju i tkanini [tadašnje] vrijeme ne bi moglo naći ukusa.«³⁰ Dosljedno, nisu u programu bili ni spomenuti. Isto ne vrijedi za od Krstića detaljno pobrojane crkvene-neoskolastičke filozofe druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća (njih devetnaest!).³¹ Po čemu su, recimo, Rotkvić, Pataki ili Petras 1960-ih Krstiću bili manje zanimljivi ili relevantni istraživački materijal za Institut nego, recimo, Mahnić, Bakšić ili Grimm, nejasno je.

Bez potpore Krstićeva (ili nekog ili nečijeg drugog) istraživačkog programa, zaodjenuta u neprikladne »građanske« predratne halje, 1960-ih, 1970-ih i dalje Ebenspanger (i mnogi njoj slični) nije imala šanse odložena u prašnjavim arhivima i knjižničnim zakucima. A nije imala ni prilike prekrojiti svoje halje za to novo vrijeme, kao kolegica joj Brida, čiji su se poslijeratni spisi i aktivnosti bolje prilagodili novome vremenu od njezine predratne disertacije.³² I baš je takva, kao i mnogi drugi kasnije otkriveni, ili još i danas nepoznati ili zane-mareni, Ebenspanger bila bliska onome o čemu je razmišljao Franjo Marković kada se dao »iznašanju imenâ manje slave iz mraka zaboravnosti, <...> imenâ,

bio u NDH i zabranjen. No razlika bi mogla biti u tome što Krstić prilikom pisanja pravopisa nije znao što će točno biti Poglavnikova (dakle, režimska) očekivanja, dok je u slučaju Ebenspanger i njoj sličnih to i te kako 1943. morao znati. Više o toj epizodi Krstićeva djelovanja u: Dizdar i dr. (ur.), *Tko je tko u NDH*, pp. 71–72, 143, 214; Macut, *Filozofija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, p. 161 b. 639; i Bojan Marotti, »Začetnik filozofije jezika u Hrvatskoj: Uz knjigu Kruna Krstića *Studije, rasprave i članci*«, u: Bojan Marotti, *Prema domovini misli: Ogledi o hrvatskoj filozofiji od Markovića do Cipre* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2019), pp. 88–105, na p. 91–92.

²⁹ Krstić, »Filozofija u Hrvatskoj«, p. 405 (prettisak, p. 153); vidi i: Posavac, »Kruno Krstić kao istraživač...«, p. 302. O Krstićevu angažmanu na kolegiju »Uvod u filozofiju« na Filozofskom fakultetu u ak. godini 1944./45. te, čini se, namjeri da ga se ondje trajno zaposli kao docenta, vidi: Zapisnik II. redovite sjednice Vieća Mudroslovnog fakulteta od 10. – 14. studenoga 1944. (točka 4) (Arhiv Filozofskog fakulteta u Zagrebu). Na idućoj sjednici (20. prosinca 1944.) na Filipovićev prijedlog za demonstratora na Filozofskom seminaru izabran je Vanja Sutlić.

³⁰ Albert Bazala, *Filozofski portret Franje Markovića* (Zagreb: Institut za filozofiju, 1974), bilješka na p. 11.

³¹ Krstić, »Hrvatska filozofija«, p. 10.

³² Usp. najnoviji prikaz Bridine bibliografije u: Ivana Skuhala Karasman, »Marija Brida«, u: Luka Boršić i Ivana Skuhala Karasman (ur.), *Hrvatske filozofkinje: čitanka* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2024), pp. 113–143, na pp. 138–141. Pretpostavljam da duh tog poslijeratnog razdoblja dobro odslikava i opaska Vanje Sutlića o poslijeratnim Vuk-Pavlovićevim predavanjima – »Što se mene ticao Volkelt?« (Boris Jurinić (ur.), *Sve je samo putovanje: Razgovori s Vanjom Sutlićem* (Zagreb: Irida, 1999), p. 111)). Za dodatne reference vidi i bilješku 86 u nastavku.

koja doduše za svjetsku poviest filosofije nisu znatna, ali su nam zemljakom u dvojem pogledu draga: da im izkažemo harnost otimljuć ih tmini, i da na njihova djela pripojimo naš iz nova započeti rad«. ³³ Razmišljao je na tom tragu i Krstić kada je pisao svoju »Filozofiju u Hrvatskoj«, pa zatim institutski istraživački program, a i kasnije, te na to, u Markovićevu duhu, izrijekom upozoravao, govoreći o izvlačenju spisa iz rukopisne tame, s vjerom »da će biti još mnogo otkrivalačkih iznenađenja, ne samo u rukopisima nego i u tiskanim djelima«. ³⁴

3.

Nekoliko godina prije Krstićeva teksta iz 1943., prikaz novije hrvatske filozofije, od kraja Svjetskoga rata do 1938. ponudio je i Aleksandar Mužinić. ³⁵ Niz je dodirnih točaka između Mužinićeva prikaza i posljednjega dijela onog Krstićeva. Nema dvojbe da je prilikom njegove izrade Krstić znatno konzultirao i oslanjao se na Mužinićev prikaz (u tekstu ga i ističe). S tim u vezi, treba uočiti jednu stvar. Mužinić svoj pregled najnovije hrvatske filozofije, a ujedno i cijeli svoj prikaz, zaključuje ovako:

»Promatrajući cjelokupan rad naših filozofičkih mislilaca unutar posljednjih 20 godina razabire se, da je glavna pažnja bila uperena na spoznajnoteoretsko područje i na filozofiju kulture u vezi s filozofijskom pedagogikom. S logičkog područja izdano je samo jedno novo djelo (od Dr. M. Petrasa), s izričito metafizičkog područja imademo i opet samo jedno novo djelo (od Dr. M. Bride), a s estetskog i etičkog područja (ne vodeći računa o manjim prigodnim člancima i sporednim umetcima u ostalim djelima) nije izdano ni jedno sistematsko djelo. Ta konstatacija imala bi da posluži kao podstrek za upravljanje misaonog djelovanja na ova područja u kojima se živo osjeća duhovna potreba za novim suvremenim radovima.« ³⁶

Jedna takva »duhovno potrebita« knjiga pojavila se baš godinu dana nakon objave Mužinićeva teksta – *Problem slobodne volje* Elly Ebenspanger, koja manjim dijelom spada u »metafizičko područje«, katkad i u psihologijsko, no

³³ Franjo Marković, »Filozofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita od stoljećih XV. do XVIII.«, u: Erna Banić-Pajnić i Filip Grgić (ur.), *O hrvatskoj filozofiji* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2017), pp. 9–33, na p. 10.

³⁴ Kruno Krstić, »Bit će još mnogo otkrivalačkih iznenađenja« (razgovor vodio Zlatko Posavac), *Hrvatski tjednik* I/3 (1971), p. 16 (broj tjednika dostupan preko poveznice <https://www.matica.hr/media/uploads/knjige/zaratustra/ht03kolor.pdf>); o tome vidi i: Posavac, »Kruno Krstić kao istraživač ...«, pp. 276 i 278.

³⁵ Mužinić, »Filozofija u Hrvata ...«.

³⁶ Mužinić, »Filozofija u Hrvata ...«, p. 132.

po svojoj tezi i naglašenim aspektima, tj. istaknutim problemima, primarno je i izrazito djelo iz »etičkog područja« koje problemu slobode volje pristupa prije svega kao *etičkome*.³⁷ Evo kako je sama Ebenspanger stvar postavila na početku svoje knjige:

»U ovoj radnji bavit ćemo se specijalno etičkim problemom slobode volje, te ćemo ga odrediti kao problem nauke o vrednotama. Ali pokazat ćemo i psihologijsko značenje problema. Problem je za nas taj: ima li pored kauzalne perspektive, po kojoj je volja nužno određena, još drugačija perspektiva, u kojoj bismo htijenje mogli pokazati kao slobodno, t. j. pored znanstvene perspektive, koja tumači kauzalno, uzimamo perspektivu vrednovanja. Što se tiče pojma volje i pojma slobode ne određujemo volju supstancijalno već aktualistički, ne uzimamo 'voluntas' već 'volitiones'; volja nije supstancijalno biće, već se radi o htijenju, o voljnim aktima. Slobodu određujemo negativno kao neprisutnost prisile i pozitivno kao aktivnost u smjeru vrednota.«³⁸

U odnosu na Mužinića, Krstić je stvar 1943. vidio drugačije, pa umjesto Ebenspangerine knjige pod etičkim područjem, zaokupljenim »[p]itanjima nauke o vrjednotama i filozofijom života i kulture«, ističe Vladimira Filipovića i njegova četiri kraća rada od kojih su dva objavljena nakon Mužinićeva pregleda, naime 1942.³⁹ U Krstićevu prikazu nema ni *Doživljaja ljepote* Alberta Halera, knjige koja je nedvojbeno popunila prazninu »estetskog područja«, no razlog je njezina nespominjanja taj što se pojavila kad je svezak s Krstićevim tekstom

³⁷ U prethodnom desetljeću (gledano s Mužinićeve točke) napisana su još dva rada koja su tu prazninu mogla popuniti, no Mužinić ih u njihovim ondašnjim oblicima nije mogao poznavati ili ih barem takve prezentirati. Prvi je disertacija iz etike Vladimira Filipovića, *Problem vrijednosti*, obranjena na zagrebačkom Filozofskom fakultetu 1930., no objavljena, i to djelomično, tek 1995. godine (u: Franjo Zenko (ur.), *Novija hrvatska filozofija* (Hrestomatija filozofije) (Zagreb: Školska knjiga, 1995), pp. 481–533). Drugi je disertacija iz estetike Julija Makanca, *Psihologijska analiza i karakteristika umjetničkoga doživljaja*, obranjena na istome fakultetu 1927. godine. Nikada nije objavljena kao knjiga već samo, čini se, cijela ili dijelom, u nizu od tri kratka teksta 1928. godine u časopisu *Savremenik*, pod naslovom »Estetski doživljaj« (god. XXI, br. 4/5 (pp. 204–209), br. 6 (pp. 258–262), br. 8/9 (pp. 364–372). Makančevu disertaciju i te tekstove, koliko mi je poznato, poistovjećuje prvi Pavo Barišić (»Filozofija povijesti Julija Makanca«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 18/35–36 (1992), pp. 183–198, na p. 185). U samim Makančevim tekstovima iz 1928., međutim, ničim nije dano do znanja da se radi o nečemu proizašlom iz prethodno obranjene disertacije, pa ih s njom povezuje samo sličan naslov i godina objave.

³⁸ Elly Ebenspanger, *Problem slobodne volje* (Zagreb: [s. n.], tiskala Zaklada tiskare Narodnih Novina, 1939), p. 3 (dostupno preko poveznice <https://digitalna.nsk.hr/?pr=i&id=558423>). U izdanju zagrebačkog Instituta za filozofiju u pripremi je kritičko izdanje te knjige, čije je objavljivanje planirano u 2027.

³⁹ Krstić, »Filozofija u Hrvatskoj«, p. 404 (pretisak, p. 151).

već bio spreman za tisak; obje su knjige tiskane iste godine.⁴⁰ Na kraju prvoga i drugoga sveska beogradskog časopisa *Philosophia* (1936., p. 441; 1937., p. 450) uredništvo je najavljivalo objavljivanje članka Alberta Bazale naslovljenog »Die kroatische Philosophie«. *Philosophia* je do 1939. prestala izlaziti, pa Bazalin tekst nikada nije bio objavljen, a možda ni dovršen (ili započet).⁴¹ No da ga je Bazala kojim slučajem s vremenom napisao ili dovršio te da se u njemu osvrnuo na novija filozofska kretanja u Hrvatskoj detaljno koliko i Mužinić i Krstić, ne dvojim da bi knjiga Elly Ebenspanger u tom prikazu našla svoje mjesto. Za Bridinu knjigu nisam toliko siguran.

Prije ranije istaknutog kratkog spomena 1943., Ebenspanger se u literaturi spominje još barem četiri puta. Od toga dva puta prije objavljivanja njezina doktorskoga rada i u prilično zanimljivim kontekstima.

U tjedniku *Židov* iz 1930. stoji vrlo zagonetan podatak. Relevantni odlomak iz rubrike »Pinkas« navodim u cijelosti, a glasi ovako: »Zagreb: Prigodom vjenčanja dr. Ljudevit Rosenberger – Elsa Weiss 600, Brit mila sina Edo i Irena Schlesinger 600, vjenčanje Eli Ebenspanger – dr. A. Klein 100, Prig. smrti Vatroslav Hoffmann 550.«⁴² Temeljem navedenoga moglo bi se zaključiti da se početkom 1930. dvadeset petogodišnja Ebenspanger udala za stanovitog dr. A. Kleina. Dvije stvari podržavale bi takav zaključak. Prvo, u potvrdi iz 1939. Bazala Ebenspanger oslovljava s »gospoda«, ne »gospodica«, a to je učinjeno i u tjedniku *Židov* te iste godine.⁴³ S druge pak strane, nije mi poznato koliko je izvjesno da bi u tom slučaju Ebenspanger zadržala svoje prezime. Nadalje, u njezinu dokumentu iz 1941. stoji da joj je bračno stanje »neudata«, što bi pod gornjom pretpostavkom trebalo značiti da se do tada ili razvela ili postala udovica.⁴⁴ Konačno, u jednom popisu na njemačkom jeziku iz 1936. uz njezino ime stoji »Fräulein« ne »Frau«. Taj popis zanimljiv je i mimo te titule i gornjeg slučaja, pa se okrećem tome.⁴⁵

⁴⁰ S obzirom na to, neosnovana je Posavčeva začuđenost u pogledu Halera »kojeg začudo – prem ne znamo zašto – u svojem pregledu [*Filozofija u Hrvatskoj*] ne spominje ni Krstić« (Posavac, »Kruno Krstić kao istraživač ...«, p. 302). Prije *Doživljaja ljepote* teško da se i jedan Halerov rad mogao uzeti kao primarno filozofski, pa da bi ga Krstić 1943. trebao uzeti u obzir.

⁴¹ Na kraju drugog sveska časopisa *Philosophia* najavljen je i Bazalin tekst, »Nachruf auf Thomas G. Masaryk«. Tu osmrtnicu Bazala nije objavio, no u trećemu svesku 1938. (pp. 327–346) objavljen je Bazalin tekst »Thomas G. Masaryk und das Humanitätsideal: Zur Erinnerung an den grossen Vorkämpfer des Humanismus und der Humanität«.

⁴² *Židov* XIV/6 (2. februara 1930), p. 8.

⁴³ Vlastoručna potvrda Alberta Bazale od 10. svibnja 1939., u spisu »Elly Ebenspanger, Doktorski ispit« (Arhiv Filozofskog fakulteta u Zagrebu); tjednik *Židov* XXIII/49 (1. decembra 1939), p. 7.

⁴⁴ Više o tom dokumentu u sljedećem odjeljku; za točnu referencu vidi bilješke 67 i 68.

⁴⁵ Na njega je pozornost skrenula Girardi-Karšulin, »Elly Ebenspanger«, p. 163.

U prvom broju beogradskoga časopisa *Philosophia* iz 1936. (objavljivao je samo priloge na njemačkome, engleskome i francuskome), dakle, iz iste godine u kojoj je Ebenspanger diplomirala filozofsku grupu predmeta, navodi ju se kao zagrebačku članicu istoimenoga društva. To društvo sredinom 1930-ih u Beogradu je pokrenuo pred nacizmom iz Njemačke izbjegli filozof Arthur Liebert. Ebenspanger je članica toga društva zajedno sa svojim mentorom, Albertom Bazalom, zatim Vladimirom Filipovićem, Pavlom Vuk-Pavlovićem i Tomislavom Ciligom.⁴⁶ Uz ime joj, uz »Fräulein«, stoji titula »dipl. phil.«. S obzirom da, za razliku od drugih članova društva iz Zagreba, Ebenspanger nije bila zaposlena na nekoj akademskoj ustanovi (a i jedina je koja u tom trenutku nije imala doktorat), ispod njezina imena stoji »Philosophisches Seminar der Universität Zagreb« – dakle seminar kojemu je Bazala u tom trenutku bio »upravnik«. ⁴⁷ To bi moglo sugerirati da u trenutku učlanjenja u dotično društvo Ebenspanger nije samo dovršila diplomski studij, već i započela doktorski studij filozofije u Zagrebu. No moglo bi značiti i da je na tom seminaru nekako bila angažirana od Bazale, kao kakva demonstratorica ili neformalna asistentica, jer kako inače opravdati potpisivanje seminarom za nekoga tko je diplomski studij već završio i kome kao student više ne pripada?⁴⁸ Uostalom, mnogi članovi društva »Philosophia« na dotičnom popisu nisu potpisani baš nikakvom usta-

⁴⁶ Tomislav Ciliga (1903. – 1977.), četiri mjeseca stariji od Ebenspanger, bio je po struci (doktorirani) veterinar; studij filozofije – istu, XXVIII. studijsku grupu kao i Ebenspanger – upisao je na zagrebačkom Filozofskom fakultetu četiri dana nakon nje (usp. »nacional« Tomislava Ciliga kojim je upisao prvi zimski semestar ak. godine 1931./32. (Arhiv Filozofskog fakulteta u Zagrebu)) te Josip Badovinac, »Ciliga Tomislav«, u: Aleksandar Stipčević (gl. ur.), *Hrvatski biografski leksikon 2 (Bj–C)* (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1989), p. 666). Nabrajajući znanstvene i stručne ustanove kojih je Vuk-Pavlović bio član, Milan Polić (*Život i djelo Pavla Vuk-Pavlovića*, p. 69) ne spominje društvo »Philosophia«.

⁴⁷ »Allgemeine Mitteilungen der Gesellschaft 'Philosophia'«, *Philosophia: Philosophorum nostri temporis vox universa* 1/1-4 (1936), pp. 416–437, na p. 429 (dostupno preko poveznice <https://open.org/pub-108439>). O Seminaru vidi: *Red predavanja u Sveučilištu Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu* za ak. godinu 1936/37 (dostupno preko poveznice <https://unizg.eindigo.net/?pr=i&id=31301>).

⁴⁸ Kao usputan zanimljiv podatak Girardi-Karšulin (»Elly Ebenspanger«, pp. 163–164) spominje da je u istome broju časopisa *Philosophia* objavljen poznati Husserlov rad »Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie«. Osobno mi je zanimljivije da se u istome broju pojavio i osvrt (ne *in memoriam*) na Moritza Schlika, ubijenoga u lipnju iste godine u Beču. Napisao ga je logički pozitivist Victor Kraft. U drugome svesku istoga časopisa izvještaje s konferencija u Kopenhagenu i Krakovu napisali su logički pozitivist Otto Neurath i jedna od ranih žena u analitičkoj filozofiji, bliska Bečkome krugu i Wittgensteinu, Rose Rand (vidi: *Philosophia* 2/1-4, pp. 414–418).

novom.⁴⁹ Dakle, takva pripadnost nije bila nužan uvjet za članstvo, a što znači da Ebenspanger nije morala biti potpisana na taj način. No iz nekog je razloga bila potpisana. Inače, prema sačuvanim arhivskim dokumentima, Ebenspanger je diplomirala, tj. položila završni usmeni dio diplomskog ispita 26. lipnja 1936., pa se učlanjenje i sve nakon toga moralo odvijati u drugoj polovici 1936.; popis članova društva za tu godinu zaključen je koncem siječnja 1937.⁵⁰

Zanimljivo je pitanje kako to da se tek diplomirana Ebenspanger, i to samo ona od mnogih potencijalnih kandidata iz Hrvatske, našla 1936. u tome društvu. Niz Bazalinih doktorskih studenata tada je već obranio doktorat ili bio blizu obrane, a isto vrijedi i za Vuk-Pavlovićevu doktorandicu Bridu.⁵¹ Moje je objašnjenje da se Ebenspanger društvu pridružila na Bazalin poziv, a iz čega iščitavam da je imala posebnu Bazalinu naklonost.⁵² Za tu pretpostavku imam još jedan razlog, no prije toga treba ukazati na njeno treće spominjanje: U broju tjednika *Židov* iz prosinca 1939. u rubrici »Promocija«, stoji sljedeće: »30. novembra promovirala je na čast doktora filozofije gđa Elly Ebenspanger. Čestitamo!«.⁵³

Nedvojbeno najzanimljivije i najdetaljnije rano spominjanje Elly Ebenspanger – osvrt koji je dosad u literaturi o njoj ostao potpuno nezapažen – recenzija je njezine disertacije *Problem slobodne volje* koju je u sveučilišnome mjesečniku *Alma mater Croatica* 1940. godine napisao njezin kolega, filozof i pedagog Marijan Petras.⁵⁴ Sam mjesečnik uređivao je već spomenuti Vladimir

⁴⁹ Za potpun popis članova društva 1936. vidi: »Allgemeine Mitteilungen der Gesellschaft 'Philosophia'«, pp. 421–436.

⁵⁰ Usp. »Zapisnik diplomskog ispita« i »Diploma Filozofskoga fakulteta« (spis »Elly Ebenspanger, Diplomski ispit«, Arhiv Filozofskoga fakulteta u Zagrebu).

⁵¹ U popisu novih članova dotičnog društva u 1938. nalazi se nekoliko osoba iz Zagreba, među kojima i Stevan Pataki, »Privatdozent der Paedagogik« (*Philosophia* III/1-4 (1938), p. 610).

⁵² Potencijalnih objašnjenja, naravno, ima još i međusobno se ne isključuju. Možda nije zanemariva ni financijska situacija obitelji Ebenspanger do početka 1940-ih (usp. »Ebenspanger, Dragutin«, *Židovski biografski leksikon* (radna verzija) i Girardi-Karšulin, »Elly Ebenspanger«, p. 175). Nika Šintić pak sugerira da se u društvo »Philosophia« Ebenspanger možda učlanila jer je »Liebertov univerzalizam doživjela kao čin prkosa spram zvjerstava na pomolu« (»Elly Ebenspanger i problem slobodne volje«, portal *Vox Feminae* (2024), dostupno preko poveznice <https://voxfeminae.net/strasne-zene/elly-ebenspanger-doktorica-filozofije/>). Liebertov programski uvod u prvi broj časopisa *Philosophia*, na koji također Šintić skreće pozornost, te njegove političke konotacije, možda su bile razlog da neki od zagrebačkih filozofskih aktera bliskih Bazali tom društvu nisu pristupili. Tu pretpostavku podupire i struktura te raspoređenost članova toga društva; u njemu nema članova iz Rusije, a broj članova iz Njemačke vrlo je malen.

⁵³ *Židov* XXIII/49 (1. decembra 1939), p. 7.

⁵⁴ Marijan Petras, »Elly Ebenspanger, Problem slobodne volje (doktorska disertacija). Zagreb 1939, str. 104«, *Alma mater Croatica: Glasnik Hrvatskog sveučilišnog društva* III/9 (1940), pp.

Bazala, sin Ebenspangerina mentora i njezin studijski kolega. (Mjesečnik je isprva izdavalo Društvo za Strossmayerovo sveučilište koje je 1934. pokrenuo upravo Ebenspangerin mentor Albert Bazala.) Njezina disertacija prva je filozofska knjiga recenzirana u njemu, jedina takva knjiga uz Bazaline *Filozofske studije II* (mjesečnik je izlazio od 1937. do 1944.) te jedna od rijetkih u mjesečniku recenziranih disertacija.⁵⁵ Petrasov mentor na doktorskom studiju, kao i Ebenspangerin, bio je Albert Bazala. S obzirom na navedeno, teško da je odabir mjesta objave i recenzenta bio slučajna, baš kao i učlanjenje Ebenspanger u društvo »Philosophia« četiri godine ranije, a i potpisivanje s Bazalnim »Filozofskim seminarom« prilikom tog učlanjenja. Ebenspanger je, zaključujem, uživala posebnu Bazalinu naklonost, a to nešto govori o njezinu filozofskome potencijalu.

Konstatirajući prvo (na ranijem Mužinićevu tragu) pomanjkanje specifičnih stručnih radova u domaćoj literaturi, Petras u Ebenspangerinoj disertaciji prepoznaje upravo jedan takav rad. Prepoznaje sustavnu i obuhvatnu obradu problema »koji se gotovo u svakom filozofijskom sistemu osjeća kao centralno pitanje« te, iz kantovske perspektive, zaključuje »da se cjelokupno filozofijsko nastojanje <...> konačno svodi na pitanje: što je čovjek? Istraživati pak bivstvo čovjeka neminovno znači postaviti problem slobode«. Uvodna mu je ocjena disertacije pozitivna; Petras piše:

»Stoga – apstrahiravši od nesolidnih sastavaka, koji se od nestručnih krugova počesto u javnost ubacuju pod firmom ozbiljne filozofije – valja sa simpatijom re[g]istrirati svaki prinos, koji se s pravom može smatrati sastavnim dijelom naše domaće stručne filozofijske literature.«⁵⁶

Veći dio Petrasove recenzije sažimanje je strukture i razvoja Ebenspangerina izlaganja, a u kojemu je problem slobode volje »nastojala što svestranije obraditi i zauzeti vlastito stajalište u obilju mišljenja, koja se o tom problemu od starine pa do danas iznose«.⁵⁷ Petras zatim ističe uočljiv Bazalin utjecaj na

387–388 (tekst je dostupan preko poveznice <https://unizg.eindigo.net/?pr=i&id=28756>). Više podataka o Petrasu i njegovu filozofskom radu u: Srećko Kovač, »Logika u Alberta Bazale s osvrtom na Petrasa i Filipovića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 21/41–42 (1995), pp. 265–290 (članak dostupan preko poveznice <https://hrcak.srce.hr/file/122214>) te Demian Papo i Hrvoje Potlimbrzović, »Marijan Petras: filozof odgoja, filozof kulture, filozof tehnike«, *Filozofska istraživanja* 38/2 (2018), pp. 235–246 (članak dostupan preko poveznice <https://hrcak.srce.hr/file/309861>).

⁵⁵ Svi brojevi mjesečnika *Alma mater Croatica* dostupni su preko poveznice <https://unizg.eindigo.net/?pr=i&id=29355>.

⁵⁶ Petras, »Elly Ebenspanger ...«, p. 387.

⁵⁷ Ibid.

njezino promišljanje, posebno kroz shvaćanje volje ne kao supstancije, već kao psihičkog procesa koji korijen vuče iz metalogičke sfere, volje koja je kao takva slobodna od kauzalne determiniranosti. Njezino stajalište sažima kroz tezu da »sloboda volje nije kategorija bitka već kategorija vrednota«. ⁵⁸ To njezino potonje shvaćanje mora da je bilo posebno simpatično Petrasu jer je i sam, također na Bazalinu tragu, zastupao srodnu koncepciju u logici, promovirajući u svojoj disertaciji ideju da uz tri tradicionalno prepoznata elementa suda, sudu treba pridati i četvrti – voljni ili »odlučni«. ⁵⁹

Petrasova recenzija *Problema slobodne volje* kratka je i sadržajno bez veće filozofske vrijednosti. No u svjetlu nedostatka drugih sličnih osvrtâ sljedećih sedamdesetak godina, možemo je promatrati barem kao svjedočanstvo o otkrivanju filozofskog potencijala i, zajedno s članstvom u spomenutom društvu i pridruženošću Bazalinu Filozofskom seminaru, formiranju filozofske karijere Elly Ebenspanger koja je nedugo nakon Petrasove recenzije bila naprasno prekinuta. Bi li se i kako kao filozofkinja u drugačijim okolnostima Ebenspanger dalje razvijala, možemo tek nagađati. Koliko znam, ona ni prije ni nakon svoje disertacije nije objavila ništa drugo, no postoji jedna intrigantna stvar vezana uz njezinu disertaciju koja nam daje razloga pretpostaviti da ta disertacija, da se izbor prepustio Ebenspanger, za nju ne bi bila kraj filozofskoga rada, već prije početak. Naime, neposredno nakon objavljivanja svoje disertacije koncem 1939. naslovljene »Problem slobode volje«, Ebenspanger je objavila i njezino drugo izdanje naslovljeno »Problem slobodne volje«, a koje u odnosu na prvo broji preko četiri stotine ispravaka i manjih dopuna. ⁶⁰ Smatram da to upućuje na određen filozofski karakter i predanost autorice. Vratimo se sad nekim spominjanjima Elly Ebenspanger i osvrtima na nju posljednjih dvadesetak godina.

4.

Dvije godine prije Bracanovićeva osvrtâ Elly Ebenspanger spominje Ivo Goldstein vezano uz dopis njezina oca kojim on moli ispostavu Ustaškog redarstva

⁵⁸ Petras, »Elly Ebenspanger ...«, p. 388.

⁵⁹ Marijan Petras, *Teorija suda* (Zagreb: [s. n.], tiskala štamparija Gaj, 1935). Usp. i Kovač, »Logika u Alberta Bazale ...«, pp. 275–280.

⁶⁰ Prvo izdanje knjige tiskala je »C. Albrecht (P. Acinger)« u Zagrebu, a drugo »Zaklada tiskare Narodnih Novina« u Zagrebu. Oba izdanja imaju navedeno »1939« kao godinu objave. Drugo izdanje nedvojbeno je tiskano do svibnja 1940. jer Petras piše upravo njegovu recenziju, objavljenu u svibanjskome broju *Alma mater Croatica*. Vidi i: Luka Boršić, »Elly Ebenspanger«, u: Luka Boršić i Ivana Skuhala Karasman (ur.), *Hrvatske filozofkinje: čitanka* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2024), pp. 93–111, na. p. 110. Detaljnije o razlikama između prvog i drugog izdanja Ebenspangerine knjige u pogovoru njezina kritičkog izdanja (u pripremi).

da se uhićenu Elly oslobodi (više o tome u nastavku).⁶¹ No pored toga, o njoj se iz te knjige drugo ne može doznati: Od članova obitelji Ebenspanger u fokusu je njezin brat i njegova huškačko-denuncijacijska aktivnost.⁶² Godinu dana nakon Bracanovićeva teksta, 2004., u dva sveska knjige *Židovi u Hrvatskoj* Melite Švob, Elly Ebenspanger također nije zasebno tematizirana, no mogu se pronaći dva podatka o njoj. Prvo, na listi zatočenica u sabirnom logoru Loborgrad navedena je pod rednim brojem 378 kao »Ebenspanger dr. Elli«, mjesto porijekla je Zagreb, a godina rođenja 1904.⁶³ Drugo, na preliminarnoj listi za žrtve Holokausta u Židovskoj općini Zagreb, pod rednim brojem 1068, navedena je kao »Ebenspanger Eli«, otac je Dragutin, godina rođenja 1904., mjesto rođenja Varaždin, mjesto zločina Auschwitz, a godina zločina 1942.⁶⁴ Taj slijed događaja donekle je očekivan jer je Loborgrad bio logor pod njemačkom upravom u koji su uglavnom dovođene židovske žene i djeca da bi tijekom 1942. bili prevezeni u logor Auschwitz.

U *Židovskom biografskom leksikonu* pak, provjeri li se prezime »Ebenspanger«, može se pronaći zasebne natuknice o ocu Elly Ebenspanger, Dragutinu i bratu Lavoslavu, dok je njoj, koja je, iz perspektive ovoga rada, od njih nedvojbeno bila najznačajnija, zasebna natuknica do njegova zaključenja uskraćena.⁶⁵ U natuknici o bratu Lavoslavu Elly se uopće ne spominje, dok u sklopu natuknice o njezinu ocu stoji: »Kći *Elly*, filozofkinja (Zagreb, 1. III. 1904. – Auschwitz, 1942). Doktorirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1939. tezom *Problem slobode volje*. Agent ustaškog redarstva uhitio ju je 8. VII. 1941. te je preko Zagrebačkoga zbora vjerojatno prebačena u paški logor Metajnu, potom u logor Loborgrad. Čini se da je deportirana u Auschwitz zajedno s drugim loborgradskim zatočenicama u kolovozu 1942«. Kako to da je autor (ili autori?) tih natuknica zaključio da, u usporedbi s Elly, njezini danas ne posebno značajni otac i brat zaslužuju zasebne natuknice, a ona ne, potpuno mi je nerazumljivo.

⁶¹ Ivo Goldstein, *Holokaust u Zagrebu* (Zagreb: Novi Liber i Židovska općina Zagreb, 2001), p. 369.

⁶² Ibid., pp. 79–80.

⁶³ Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice I. knjiga* (Zagreb: Izvori, 2004), p. 188. Podaci su preneseni i u Girardi-Karšulin, »Elly Ebenspanger«, p. 176.

⁶⁴ Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice II. knjiga* (Zagreb: Izvori, 2004), p. 40. Podaci su preneseni i u Girardi-Karšulin, »Elly Ebenspanger«, p. 176. Vidi i: Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj: Baza podataka CENDA – korekcije i dopune* (Zagreb: M-print, 2021), p. 325 (dostupno preko poveznice <https://cendo.hr/documents/MelitaSvobZidoviuHrvatskoj2021ldio.pdf>).

⁶⁵ *Židovski biografski leksikon* (radna verzija), dostupno preko poveznice <https://zbl.lzmk.hr/?s=ebenspanger> (pristupljeno 17. prosinca 2024.). (Izradu *Leksikona* preuzeo je 2005. godine Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, gl. ur. Ivo Goldstein.)

Slijed ovdje spomenutih tragičnih događaja koji su doveli do stradanja Elly Ebenspanger u Auschwitzu, temeljem arhivskih istraživanja, detaljnije je opisala Mihaela Girardi-Karšulin.⁶⁶ U Hrvatskom državnom arhivu sačuvano je podosta izvornih službenih dokumenata iz druge polovice 1941. i 1942. koji se izravno odnose na obitelj Ebenspanger u razdoblju NDH.⁶⁷ Dva »najzanimljivija«, tj. najinformativnija u vezi Elly, a koje posebno obrađuje i Girardi-Karšulin, njezin je Obrazac obvezne prijave imetka Židova od 23. lipnja 1941. te već spomenuta Molba Dragutina Ebenspangera Ustaškom redarstvu u Zagrebu, urudžbirana 18. srpnja 1941.⁶⁸

Iz prvog dokumenta doznaje se biografske podatke Elly Ebenspanger te je naznačeno što joj se događalo od uspostave NDH, primjerice, da je s ostatkom obitelji svoje dragocjenosti predala Odboru za podavanje sa strane Židova za potrebe države 20. svibnja 1941. i da joj je veći dio biblioteke oduzet već prije podnošenja ove prijave.⁶⁹ Dokument je zanimljiv i zbog toga što joj je kao stalno zanimanje navedeno »filozofkinja«, a ne »filozof«. Pod pretpostavkom da su podaci (pisani pisačom mašinom) u tom obrascu bilježeni prema njezinu vlastitom iskazu, bio bi to prvi domaći zabilježeni slučaj da se netko izjasnio kao filozofkinja. (U protivnom, bio bi to prvi domaći zabilježeni slučaj da se nekoga predstavilo kao filozofkinju.) Iz drugoga dokumenta, prema očevu opisu, doznajemo što se s Elly događalo nakon obiteljske prijave imetka Ministarstvu i u kakvom je zdravstvenom stanju bila.

Dokumentima iz Hrvatskog državnog arhiva svakako treba pridodati i dokument iz Državnog arhiva u Zagrebu, »Petrošačku prijavnicu« izvorno

⁶⁶ Girardi-Karšulin, »Elly Ebenspanger«, pp. 174–176. Usp. i Šintić, »Elly Ebenspanger i ...«.

⁶⁷ Koliko mi je trenutno poznato, sačuvani dokumenti zagrebačke obitelji Ebenspanger (Dragutina, Ivane, Elly i Lavoslava) nalaze se u tri fonda toga arhiva: u fondu *Prijave imetka* (sign. fonda: HR-HDA-1076-3-1, spisi 1034 (Dragutin), 1035 (Elly), 1037 (Ivana), 1038 (Lavoslav), iste prijave u sklopu obuhvatnijeg fonda *Ponova* (sign. fonda: HR-HDA-1076-3-2-2, spisi 1044 (Dragutin), 1045 (Elly), 1047 (Ivana), 1048 (Lavoslav)) te u fondu *Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek* (sign. fonda: HR-HDA-252-2, spis 664).

⁶⁸ »Obrazac 1. Obvezne prijave imetka Židova Ministarstvu narodnog gospodarstva, Uredu za obnovu privrede, Zagreb: Ebenspanger dr Elly«, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, fond *Prijave imetka*, sign. HR-HDA-1076-3-1-1035, također u sklopu fonda *Ponova*, sign. HR-HDA-1076-3-2-2-1045; »Molba: Ebenspanger Dragutin iz Zagreba Ilica 15 Ustaškom redarstvu u Zagrebu«, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, fond *Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek*, sign. HR-HDA-252-2-664 (dokument dostupan i preko poveznice <https://ekultura.hr/items/1874765/>). Usp. i Girardi-Karšulin, »Elly Ebenspanger«, pp. 174–175.

⁶⁹ Iz istih obrazaca drugih članova obitelji Ebenspanger doznaje se da to nije bio jedini slučaj oduzimanja obiteljskih vrijednosti. Više o tome u odjeljku 6.

nastalu u veljači 1941., a ispravljen u rujnu iste te godine.⁷⁰ Iz te prijavnice može se doznati da je u veljači 1941. kućanstvo Ebenspanger uključivalo šest osoba (četveročlanu obitelj Ebenspanger te kuharicu i sobaricu). U rujnu 1941. u tom su dokumentu preko imenâ Elly Ebenspanger, kuharice i sobarice udareni štambilji »poništeno« te su imena tih triju osoba dopisana u rubrici »Odpad«.

Kratka biografsko-filozofijska studija Girardi-Karšulin prvi je ozbiljniji osvrt na Ebenspanger u formi članka; pojavio se 2017. godine. Godinu dana prije Girardi-Karšulin, Boršić i Skuhala Karasman u leksikonu *Naše žene* objavili su vrlo kratku natuknicu o Ebenspanger, no koja sadrži pogrešne podatke o njezinu mjestu rođenja (da je Varaždin) i smrti (da je logor Jasenovac).⁷¹ Takvo pojavljivanje suprotnih podataka, zajedno s pojavljivanjem različitih imena koja se povezuju s Elly Ebenspanger, moglo bi nekome poslužiti kao osnova da se posumnja u vjerodostojnost ili istinitost nekih drugih ovdje iznesenih podataka. No za te suprotne podatke i varijacije postoje i druga objašnjenja. Što se tiče varijacija Ebenspangerina imena, rođenjem je bila nazvana »Ella«, a to se ime pojavljuje i na mnogim službenim dokumentima u Arhivu zagrebačkog Filozofskoga fakulteta.⁷² Sama je nedvojbeno preferirala ime »Elly«. Ono se već pojavljuje u njezinoj srednjoškolskoj svjedodžbi 1922., a pojavljuje se i na mnogim dokumentima u istome arhivu, ponekad uz ime »Ella« u istom dokumentu.⁷³ Ovisno o tome tko ga je pisao, u raznim se dokumentima pojavljuju i inačice »Eli«, »Elli«, »Ely« i »Ela«. Ako bi se temeljem neke varijacije u imenu i posumnjalo da se u određenom slučaju radi upravo o *Elly* Ebenspanger, drugi prateći podaci (npr. određena godina, mjesto ili članovi obitelji) tu dvojbu u pravilu eliminiraju.

Što se tiče ponekad pogrešno navođenog Varaždina kao mjesta rođenja Elly Ebenspanger, i to se može objasniti, a da se ne posumnja u njezin identitet. Naime, u prvoj polovici 20. stoljeća, a i ranije, u dokumentima se razlikovalo nečije *mjesto rođenja* i *zavičajnost*, a što nije uvijek moralo biti jednako.⁷⁴ U

⁷⁰ »Potrošačka prijava za kućanstva i samce – samice«, podnositelj prijave Dragutin Ebenspanger, Državni arhiv u Zagrebu, sign. HR-DAZG-24-4-3-29628 (dokument dostupan i preko poveznice <https://ekultura.hr/items/557471>).

⁷¹ Luka Boršić i Ivana Skuhala Karasman, *Naše žene: Leksikon znamenitih žena Hrvatske od X. do XX. stoljeća* (Zagreb: Naklada Jurčić, 2016), p. 47.

⁷² Vidi: Girardi-Karšulin, »Elly Ebenspanger«, pp. 163 i 167.

⁷³ Vidi: Girardi-Karšulin, »Elly Ebenspanger«, p. 163; Zahtjev Elly Ebenspanger za izdavanje diplome od 30. lipnja 1936 (Spis »Elly Ebenspanger, Diplomski ispit«, Arhiv Filozofskoga fakulteta u Zagrebu).

⁷⁴ Dalibor Čepulo, »Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868–1918 – pravni i politički vidovi i poredbeni motrišta«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 49/6 (1999), pp. 795–825.

slučaju roditelja Elly Ebenspanger poznato je da su oni zagrebačku zavičajnost dobili tek 1907. godine.⁷⁵ Prije toga zavičajnost im je bila varaždinska.⁷⁶ Budući da je Elly rođena 1904., i njezina je zavičajnost, dobivena po roditeljima, bila varaždinska, premda je rođena u Zagrebu. To što se u nekim kasnijim dokumentima onda kao njezino mjesto rođenja navodi Varaždin, a ne Zagreb, po svemu sudeći rezultat je nečijeg brkanja mjesta rođenja i zavičajnosti.

I zbrku oko mjesta i okolnosti njezina stradanja moglo bi se objasniti, a da se ne dovede u pitanje njezino stradanje u logoru Auschwitz 1942. godine. Primjerice, u jednom se tekstu upravo slučaj »Elli-Elze Ebenspanger« ističe kao problematičan jer joj se kao mjesto stradanja navodi i logor Jasenovac i logor Auschwitz.⁷⁷ No objašnjenje te situacije moglo bi biti sljedeće: U listi fonda *Ponova* Hrvatskog državnog arhiva evidentirane su dvije osobe, *Elly* Ebenspanger i *Ella* Ebenspanger, obje rođene 1904. godine.⁷⁸ Kako je »Ella« upravo rodno ime Elly Ebenspanger, prirodno je pomisliti da se radi o istoj osobi greškom zavedenoj dva puta. No ne radi se. U tablici je druga osoba pogrešno zavedena imenom »Ella Ebenspanger«. Radi se zapravo o *Etti* Ebenspanger, rođenoj koncem 1904. u Osijeku, a u trenutku evidencije sa zagrebačkom zavičajnosti. Prijavu imetka Židova predala je u Osijeku 27. lipnja 1941., a potpis joj je takav da nalikuje imenu »Ella« (što vjerojatno objašnjava pogrešku u popisu).⁷⁹ Nije mi poznata njezina daljnja sudbina, no s obzirom da je kao Židovka bila evidentirana u Osijeku u lipnju 1941., da ju je po imenu i godini rođenja vrlo lako pobrkati s Elly Ebenspanger, da joj je zavičajnost zagrebačka kao i ona Elly te da je ostatak obitelji Elly Ebenspanger završio upravo u logoru Jasenovac,

⁷⁵ Vidi: Obrascbe obvezne prijave imetka Židova Dragutina i Ivane Ebenspanger – »Obrazac 1. Obvezne prijave imetka Židova Ministarstvu narodnog gospodarstva, Uredu za obnovu privrede, Zagreb: Ebenspanger Dragutin«, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, fond *Prijave imetka*, sign. HR-HDA-1076-3-1-1034, također u sklopu fonda *Ponova*, sign. HR-HDA-1076-3-2-2-1044; »Obrazac 1. Obvezne prijave imetka Židova Ministarstvu narodnog gospodarstva, Uredu za obnovu privrede, Zagreb: Ebenspanger Ivana«, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, fond *Prijave imetka*, sign. HR-HDA-1076-3-1-1037, također u sklopu fonda *Ponova*, sign. HR-HDA-1076-3-2-2-1047.

⁷⁶ Otac Elly Ebenspanger rođen je 1870. u tada vrlo malom mjestu, Novi Marof, koje je spadalo pod oblast Varaždin (pa otuda varaždinska zavičajnost), dok je njezina majka svoju varaždinsku zavičajnost dobila udajom; rođena je 1882. u Krapinskim Toplicama.

⁷⁷ Mladen Koić i Nikola Banić, »Jasenovac – istina skrivena u napomenama«, *Narod.hr* (29. listopada 2017.), dostupno preko poveznice <https://narod.hr/hrvatska/koic-banic-jasenovac-istina-skrivena-napomenama>.

⁷⁸ Službena Excel tablica »HR-HDA-1076.-3-2-2. PONOVA DKI dosjei«, Hrvatski državni arhiv (pristupljeno u Arhivu 12. prosinca 2024.).

⁷⁹ »Obrazac 1. Obvezne prijave imetka Židova Ministarstvu narodnog gospodarstva, Uredu za obnovu privrede, Zagreb: Ebenspanger Etta, Osijek«, u sklopu spisa »Državno ravnateljstvo za ponovu u Zagrebu 1875/4«, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, fond *Ponova*, sign. HR-HDA-1076-3-2-2-9040.

čini mi se osnovanim pretpostaviti da je Elli-Elza Ebenspanger evidentirana na listi zatočenika logora Jasenovac zapravo Osječanka Etta Ebenspanger.⁸⁰

Prije kratke natuknice Boršića i Skuhale Karasman iz 2016., Josip Talanga održao je 2006. na konferenciji o novijoj hrvatskoj filozofiji izlaganje »Etička misao u hrvatskoj filozofiji u 20. stoljeću« kojom prilikom je »prikaz etičke misli započeo s Albertom Bazalom, koji je zastupao voluntarističku etiku ličnosti i smatrao da je cilj moralnog života biti čovjekom i živjeti ljudski. Nakon prikaza etičkih misli Elly Ebenspanger, Ferde Čulinovića, Elze Kučere i Vjekoslava Rotkvića, te niza katoličkih intelektualaca <...>«. ⁸¹ Ovo mi je prvo poznato *filozofsko* tematiziranje Ebenspanger nakon Drugog svjetskog rata i zanimljivo je zbog toga što Ebenspanger (ispravno) tematski smješta u hrvatsku *etičku* tradiciju. Talangino izlaganje nažalost nije objavljeno u istoimenome zborniku radova s toga skupa iduće godine (ili drugdje, koliko mi je poznato).

Dakle, kao što je prošlo petnaest godina od članka Ljerke Schiffler do onoga Bracanovićeve, ponovno je trebalo proći petnaest godina od Bracanovićeve članka da se po pitanju interesa za život i rad Elly Ebenspanger nešto u literaturi promjeni. Otprilike u vrijeme objavljivanja teksta Girardi-Karšulin 2017. u zagrebačkom Institutu za filozofiju pohranjen je fotokopirani primjerak Ebenspangerine knjige, a pojavio se ubrzo i njezin elektronički preslik otad lako dostupan zainteresiranom čitateljstvu na više mrežnih stranica.⁸² To dvoje potaklo je i omogućilo daljnje istraživanje te dotad uglavnom zanemarene hrvatske

⁸⁰ S druge pak strane, u tablici sa žrtvama Židovske općine Zagreb (u Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj* (2021.), p. 324) nalazi se navedeno »Ebenspanger Hana, Hani (Varaždin, 1874)«, a dva retka niže »Ebenspanger Ivana rođ. Korićan« (bez dodatnih podataka). No po svemu sudeći, radi se o istoj osobi, majci Elly Ebenspanger, rođ. kao Johanna Koritchan (1882.), u dokumentima navođena i kao »Hana«, a kasnije i »Ivana« (vidi: Girardi-Karšulin, »Elly Ebenspanger«, p. 163; Švob, *Židovi u Hrvatskoj. II. knjiga*, p. 40; te mrežnu stranicu <https://www.geni.com/people/Johanna-Ebenspanger/6000000010500274365>).

⁸¹ Natalija Fabić i Iva Mihalić, »Simpozij 'Hrvatska filozofija u dvadesetom stoljeću'«, *Filozofska istraživanja* 26/1 (2006), pp. 234–237, na p. 234 (dostupno preko poveznice <https://hrcak.srce.hr/file/7547>).

⁸² O projektu koji je do te digitalizacije doveo u: Vlatka Lemić i Koraljka Kuzman Šlogar, »Tematski portali Znameniti.hr i EminentPeople.eu – izazovi i perspektive virtualnoga umrežavanja digitalnih repozitorija«, *Studia lexicographica* 13/24 (2019), pp. 173–189, na pp. 182–183 (dostupno preko poveznice <https://hrcak.srce.hr/file/329428>). Dva digitalizirana preslika Ebenspangerine knjige, prvo i drugo izdanje, dostupna su na mrežnim stranicama Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu preko poveznice <https://digitalna.nsk.hr/?pc=i&id=144770>, a jedan od tih primjeraka, prvo izdanje knjige, i na mrežnim stranicama zagrebačkog Instituta za filozofiju preko poveznice <https://content.ifzg.hr/hrvatskeFilozofkinje/djela/pdf/ebenspangerElly-problemslobodevolje.pdf>. Nedugo nakon što sam 2017. godine zaposlen u Institutu za filozofiju pamtim primjetan entuzijazam među nekim zaposlenicima jer se uspjelo nabaviti fotokopiju Ebenspangerine knjige.

filozofkinje. Uz atraktivnost teme Ebenspangerina doktorata, tom oživljenom interesu posljednjih desetak godina zasigurno su pridonijele i tragične okolnosti posljednje dvije godine njezina života kao i činjenica da je bila filozofkinja – jedna od svega nekoliko sa zagrebačkim doktoratom iz filozofije prije Drugog svjetskog rata te jedna od desetak s takvim doktoratom iz filozofije u razdoblju 1878. – 1989. Rastu interesa za život i rad Elly Ebenspanger najbolje svjedoči rast broja publikacija u kojima ju se obrađuje ili barem spominje.

Od 2017. godine pa do zaključenja ovoga rada, koliko sam uspio utvrditi, pojavilo se dvadesetak tekstova bilo izravno posvećenih Ebenspanger bilo onih koji je na neki način obrađuju ili spominju u sklopu kakve druge teme. Među njima se posebno ističu spomenuta prva studija o Elly Ebenspanger Mihaele Girardi-Karšulin objavljena 2017. te dva rada Matka Gjurašina: članak »Elly Ebenspanger o slobodi volje« iz 2018. te doktorska disertacija *Aksiološki neuzročni libertarijanizam Elly Ebenspanger* obranjena 2021. godine.⁸³ Posljednji u nizu radova koji opširnije obrađuju Ebenspanger tekst je Nike Šintiće koji uglavnom donosi već poznate podatke (preuzete iz radova Girardi-Karšulin i Gjurašina), kao i Boršićev pregledni tekst o Ebenspanger s ugrađenim većim odlomcima iz njezine knjige.⁸⁴

Posljednjih osam godina, dakle, svjedočimo primjetnom rastu interesa za život i rad Elly Ebenspanger. To ne bi trebalo čuditi. S jedne strane, napisala je knjigu vrlo privlačne i poticajne tematike, s druge pak strane, živjela je i djelovala u Hrvatskoj u vrlo zanimljivom razdoblju. U tom razdoblju stasali su neki od stožernih aktera novije hrvatske filozofske baštine, većina od njih na istoj ustanovi na kojoj i Ebenspanger, neki i paralelno s njom. I njezina životna sudbina, razumljivo, potiče zanimanje. U literaturi koja se posljednjih godina doticala Elly Ebenspanger, a i u nekim izlaganjima koja sam tijekom godina imao prilike slušati, isticalo se njezinu izrazito dugu zanemarenost te se, ponekad izričito, a ponekad implicitno, sugeriralo što je takvoj situaciji moglo pridonijeti. Pritom se ukazivalo i na neke momente dotaknute i u ovome radu, a koji su barem dijelom i oživjeli interes za nju. U sljedećem odjeljku tek ću kratko proći kroz sugerirana i neka druga moguća objašnjenja u svrhu dobivanja

⁸³ Matko Gjurašin, »Elly Ebenspanger o slobodi volje«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 44/2(88) (2018), pp. 439–467 (dostupno preko poveznice <https://hrcak.srce.hr/file/323162>); Matko Gjurašin, *Aksiološki neuzročni libertarijanizam Elly Ebenspanger*, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka, 2021. (dostupno preko poveznice <https://repository.ffri.uniri.hr/islandora/object/ffri:3025/datastream/PDF/view>). Koliko sam upoznat sa situacijom kroz osobni kontakt s autorom, taj je doktorski rad preveden na engleski jezik te je plan objaviti ga kod inozemnog izdavača.

⁸⁴ Šintiće, »Elly Ebenspanger i ...«; Boršić, »Elly Ebenspanger«.

nešto jasnije slike u pogledu recepcije Elly Ebenspanger. Nakon toga osvrnut ću se na još jedan zagonetan moment vezan uz posljednje godine njezina života i rada te predložiti njegovo objašnjenje.

5.

Životom i radom Elly Ebenspanger izravno se pozabavilo u literaturi tek 2017. – gotovo osamdeset godina nakon objave njezine knjige. To je dobra podloga za tezu da je ona dugi niz godina bila izrazito zanemaren akter novijih hrvatskih filozofskih kretanja. Da bi se »raspakiralo« tvrdnju o njezinoj krajnjoj i dugotrajnoj zanemarenosti, u osnovi se treba odgovoriti na dva pitanja: Prvo, toliko zanemarena u odnosu na koga? Drugo, koji je razlog ili koji su razlozi te tolike zanemarenosti?

Što se tiče prvog pitanja, treba primijetiti sljedeće. Premda je neosporno da je Ebenspanger izrazito dugo vremena bila zanemaren filozofski akter, samo po tome ona se nikako posebno ne izdvaja među ostalim doktorandima filozofije u Hrvatskoj prve polovice prošloga stoljeća. Na Bracanovićevoj listi nemali je broj onih koji do danas nisu imali nikakvu posebnu recepciju, sigurno ne bolju od one Elly Ebenspanger, a tu su i neki koje je Bracanović 2003. propustio spomenuti, a koji dijele istu sudbinu. Uz to, od onih koji su nekakvu recepciju i imali, ta je uglavnom potaknuta njihovim kasnijim radom i djelovanjem, a ne tek njihovom predratnom disertacijom. Dakle, kada se ističe Ebenspangerinu, ili bilo čiju drugu zanemarenost (ili nezanemarenost), važno bi bilo istaknuti u odnosu na koga bi ona takva bila, zatim zašto je taj nesrazmjer recepcije zanimljiv, tj. čega je značajan pokazatelj i sl. To potonje dovodi nas do drugog pitanja – identificiranja razloga Ebenspangerine zanemarenosti.

U skladu s prethodnim odgovorom možda bi najlakše bilo reći da je Ebenspanger jednostavno bila zanemarena i to bez posebnog razloga. Po tome bi bila jedna od filozofa i filozofkinja za koje se tek odnedavno počelo zanimati više istraživača jer je došlo takvo vrijeme, nikako ne jedina ili posebna po tome. To bi moglo biti jedno objašnjenje, no dojma sam da nije cjelovito. Zasižno svaku od zanemarenosti predratnih hrvatskih filozofa prate neki razlozi zanemarenosti i ti razlozi sigurno nisu baš za svakoga isti. Naravno, to vrijedi ne pretpostavljamo li da su ti razlozi iscrpljeni činjenicom da donedavno za njih nije jednostavno bilo interesa. Zanima nas Ebenspanger, pa evo nekih razloga natuknutih u literaturi ili barem takvih koje bi netko temeljem razmatranja njezina slučaja mogao uzeti kao relevantne.

Prvo, moglo bi se tvrditi da je razlog njezine zanemarenosti bilo to što je do danas sačuvan tek mali broj primjeraka njezine knjige, preslik koje je tek odne-

davno šire dostupan, čime je dugi niz godina, posebno prije ere digitalizacije, bila nedostupna potencijalno zainteresiranome čitateljstvu. Gjurašin primjerice piše da »<i>zvornih primjeraka disertacije [Elly Ebenspanger] ima svega tri: dva se nalaze u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a jedan u privatnom posjedu filozofkinje Mihaele Girardi-Karšulin, <...>«, a slično kasnije tvrdi i Šintić.⁸⁵ No to nikako ne stoji. Već i brzinska pretraga kataloga regionalnih knjižnica pokazuje da je sačuvano daleko više primjeraka dotične knjige (a za pretpostaviti je da ih ima i u drugim knjižnicama kao i u drugim privatnim zbirkama). Deset primjeraka nalazi se u knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu; tri primjerka u Gradskoj knjižnici Zagreb; dva primjerka u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu; dva primjerka u Narodnoj biblioteci Srbije u Beogradu; jedan primjerak u Narodnoj in univerzitetnoj knjižnici u Ljubljani; te jedan primjerak u Knjižnici »Metel Ožegović« u Varaždinu. Dakle, ukupno devetnaest primjeraka knjige na raspolaganju za razmatranje. Usporedbe radi, u istim je knjižnicama ukupno sačuvano šesnaest primjeraka Bridine disertacije, četrnaest primjeraka Petrasove i četiri primjerka Rotkvićeve.

Drugo, moglo bi se tvrditi da je izostanku poslijeratne recepcije Elly Ebenspanger pridonijela općenita filozofska orijentacija autorice. *Problem slobodne volje* tipičan je primjer onoga što se nakon 1945. označavalo kao predratna građanska filozofija, a u koju bi spadala većina objavljenih predratnih filozofskih disertacija u Zagrebu. Tadašnji stav prema takvoj filozofiji zasigurno dobro odražava briga Gaje Petrovića izražena kroz pitanje: »Da li to naša filozofija okreće leđa marksizmu prepuštajući se zavodljivim ali nesigurnim tokovima građanske filozofske misli?«.⁸⁶ No čak i da je to bio nekakav razloga zašto se Ebenspanger netko nije pozabavio nakon Drugog svjetskog rata, to teško da je mogao biti razlog njezina zanemarivanja od 1991. naovamo kada interes za hrvatske predratne (i ratne) građanske filozofe vidno jača, a što se najbolje vidi po broju publikacija o njima u tome razdoblju. No treba primijetiti da je rast takvih publikacija u Hrvatskoj vidljiv već od sredine 1970-ih, prije svega kroz tekstove nastale angažmanom članova i suradnika zagrebačkog Instituta za filozofiju.⁸⁷

⁸⁵ Gjurašin, »Elly Ebenspanger o slobodi volje«, p. 440; Šintić, »Elly Ebenspanger i ...«.

⁸⁶ Gajo Petrović, *Filozofija i marksizam* (Zagreb: Mladost, 1965), p. 9. Daleko agresivnije marksističko gledanje na predratne građanske (i religijske) filozofe može se naći u Dušan Nedeljković, »Reakcionarna filozofija stare Jugoslavije«, *Zbornik Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu I* (1948), pp. 7–31 (dostupno preko poveznice <https://dokumen.pub/zbornik-filozofskog-fakulteta-univerziteta-u-beogradu-reakcionarna-filozofija-stare-jugoslavije.html>).

⁸⁷ U Institutu su 1970-ih objavljene četiri monografije o predratnim zagrebačkim filozofima (F. Markoviću, V. Dvornikoviću, Gj. Arnoldu i P. Vuk-Pavloviću), u *Prilozima* je do 1991. objavljen niz članaka i tematskih blokova o istima (i srodnima), objavljene su i dvije monografije Pavla

Moglo bi se tvrditi i da je bitan faktor pri zanemarivanju Ebenspanger bio njezin spol, da joj se knjigu izbjegavalo zato što ju je napisala žena. Teško se staviti u poziciju nekoga tko se u proteklih osamdesetak godina mogao susretati s Ebenspangerinom knjigom te zamisliti koliko ga je u tome da se ozbiljno njome pozabavi odbijalo to što ju je napisala žena. Koliko nam je to zamislivo pretpostavljam da ovisi i o našim pozadinskim stavovima o tom pitanju općenito. No same brojke i popratni podaci vezani uz predratne filozofske doktore posebno ne potvrđuju relevantnost spola autora/ice u izboru doktorata za daljnje bavljenje njime (ili njegovim/om autorom/icom). I mnogi autori bili su podjednako zanemareni, a to su i danas, ništa manje nego autorice. Naravno, pitanje omjera muških i ženskih predratnih doktoranda, tj. doktorandica, nešto je drugo. Međutim, pozicioniranje u pogledu potonjega ne mora biti osnovom za objašnjenje (ne)recepcije kada je netko već ušao u akademski sustav te napisao, obranio i objavio svoju disertaciju. No stvar je svakako složenija i otvorena za daljnju raspravu. S druge pak strane, spol osobe koja je 1939. napisala i objavila *Problem slobodne volje* nedvojbeno je bio ključan za pokretanje njezina intenzivnijeg proučavanja posljednjih osam godina.

Dalje bi se moglo tvrditi da je Ebenspangerinoj zanemarenosti nešto pridonijelo i njezino židovsko porijeklo. To da je ona bila Židovka nedvojbeno je bio ključan razlog njezina zanemarivanja od 1941. do 1945., što sam i argumentirao u odjeljcima 2 i 3. No je li to mogao biti bitan razlog njezina zanemarivanja nakon 1945. godine? S jedne strane, baš ništa u njezinoj knjizi ne pokazuje da ona polazi s pozicija nekog židovskog nauka niti se tako što u knjizi na bilo koji način promovira, pa da po tome ne bi bila po ukusu poslijeratnih jugoslavenskih filozofskih kretanja.⁸⁸ Po tome joj se knjiga bitno razlikuje od predratnih radova napisanih od crkveno-neoskolastičkih filozofa poput J. Stadlera, A. Bauera, S. Zimmermanna i H. Boškovića. S druge pak strane, očekivalo bi se da će Elly Ebenspanger biti zanimljiva upravo s obzirom na svoju ratnu sudbinu i okolnosti stradanja, posebno u razdoblju poslijeratne Jugoslavije. No nije bila.⁸⁹

Konačno, moglo bi se tvrditi da je izostanku poslijeratne recepcije rada Elly Ebenspanger pridonijelo to što se radi o knjizi sadržajno loše kvalitete koja zbog

Vuk-Pavlovića (1969. i 1974.); pretiskana je uz to i knjiga Franje Markovića iz 1903. – *Razvoj i sustav obćenite estetike* (Split: Logos, 1981).

⁸⁸ Štoviše, jedini u knjizi konzultirani »religijski obojan« autor dubrovački je franjevac Urban Talija, čiju knjigu *Augustinov etički sistem* iz 1931. Ebenspanger spominje (usp. Ebenspanger, *Problem slobodne volje*, p. 7). Usput treba primijetiti da se disertacija Elly Ebenspanger izdvaja među ostalima i po broju konzultiranih hrvatskih autora, njih petero: A. Bazala, R. Bujas, E. Kučera, U. Talija i P. Vuk-Pavlović.

⁸⁹ Usporedbe radi, 1983. objavljena su *Izabrana djela* (Sarajevo: Svjetlost) drugog zagre-

toga nije pobudila značajniji interes. Ili pak da se radi o nezanimljivoj ili temom irelevantnoj knjizi za kasnija filozofska kretanja u Hrvatskoj. Što se tiče prve mogućnosti, pretpostaviti lošu kvalitetu knjige kao razlog njezine zanemarenosti značilo bi pretpostaviti da je knjiga imala već neku recepciju. A to bi negdje po svemu sudeći ostalo zabilježeno. No u prethodnim odjeljcima razmotrena recepcija sugerira upravo suprotno. Što se tiče druge mogućnosti, treba primijetiti da se upravo svojom pojavom – već samim naslovom – Ebenspangerina knjiga izdvaja u odnosu na mnoge druge predratne doktorate. Naslov su joj i problematika doktorata – *Problem slobodne volje* – aktualniji i privlačniji od mnogih drugih predratnih naslova i obrađenih problema. Štoviše, dojma sam da su joj naslov i tema takvi da bi mnogi u općezainteresiranoj akademskoj populaciji posegnuli za njezinom knjigom prije no za drugim ponuđenim zagrebačkim filozofskim doktoratima različitih tematika.⁹⁰

Premda niti jedan od ovdje spomenutih razloga ne može u potpunosti objasniti donedavnu zanemarenost Elly Ebenspanger, dojma sam da je većina tih razloga u nekom trenutku i nekom kontekstu toj zanemarenosti nešto pridonio. I možda je upravo to ono u čemu se Ebenspanger u svojoj zanemarenosti izdvaja od mnogih drugih zanemarenih predratnih filozofskih aktera. Kako se god priča okretala, Ebenspanger nije bila po ukusu vremena.

Postoji još jedan zagonetan moment vezan uz posljednje godine života Elly Ebenspanger. U prethodnom odjeljku spomenuo sam dokumente iz druge polovice 1941. koji pokazuju dvije stvari. Prvo, sva četiri člana obitelji Ebenspanger (otac Dragutin, majka Ivana, kći Elly i sin Lavoslav) 23. lipnja 1941. podnijela su obveznu prijavu svoga imetka Ministarstvu, čineći u tom trenutku nerazdvojenu obiteljsku cjelinu koja je obitavala u zgradi u Ilici 15 na 4. katu.⁹¹ Drugo, molba oca Elly Ebenspanger, Dragutina, od 18. srpnja 1941. svjedoči o tome da mu je ubrzo nakon toga kćer Elly uhićena od strane Ustaškog redarstva. Taj njegov navod potkrepljuje i ispravak »Petrošačke prijavnice« koju je prvotno predao 9. veljače 1941., a koja je, kako je već bilo opisano u prethodnom

bačkog »đaka«, bosanskog Židova Marcela Šnajdera (Schneidera), koji je nakon studija prava, filozofije i fizike u Beču a zatim Zagrebu, 1924. pod Bazalinim mentorstvom obranio disertaciju *Pokušaj određenja istine: osnovi jedne kritične sinteze* te u drugoj polovici 1941. skončao slično Ebenspanger. Do objave *Izabranih dijela* o njemu je već bio objavljen niz osvrti. Za pretpostaviti je, međutim, da je toj kasnijoj recepciji Šnajdera značajno pridonio njegov dobro dokumentiran antifašistički angažman u predratnom razdoblju. Uhićen je koncem lipnja 1941. i nedugo zatim ubijen.

⁹⁰ Za popis tema predratnih filozofskih doktorata u Hrvatskoj vidi: Bracanović, »Doktorske disertacije ...«, pp. 286–288.

⁹¹ Usp. spise obitelji Ebenspanger iz fonda *Ponova* (za detalje i signaturu vidi raniju bilješku 67).

odjeljku, ispravljena 1. rujna 1941. Tada je Elly iz rubrike koja sadrži članove kućanstva koji se u njemu hrane bila prebačena u rubriku »Otpad« (zajedno sa sobaricom i kuharicom), dok je preko njezina imena u ranijoj rubrici nekoliko puta bio udaren štambilj »poništeno«. ⁹² Zagonetno je ovo: Kako to da je upravo Elly, i to samo ona (od cijele njezine obitelji), bila uhićena već početkom srpnja 1941., dok su njezini preostali članovi tek naknadno, u drugoj polovici 1942. ili kasnije, bili odvedeni u logor Jasenovac? ⁹³ Što je dovelo do toga da upravo ona od cijele svoje obitelji bude tako izdvojena i to baš tada?

Jedan meni dostupan primjerak knjige *Problem slobode volje* sadrži posvetu koju je vlastoručno napisala Elly Ebenspanger, a koja glasi: »Kolegi Vojnoviću kao spomen na zajednički rad i studij«. Datum posvete je »29. studeni 1939«. Navedena osoba kojoj je posveta upućena nedvojbeno je Zdenko Vojnović (1912. – 1954.) koji je iste godine kad i Ebenspanger upisao istu grupu predmeta na istome fakultetu. ⁹⁴ Vojnović je jedno vrijeme tijekom NDH radio u Muzeju za umjetnost i obrt kao knjižničar, a paralelno je bio i član zagrebačke antifašističke grupe. Ta njegova angažiranost s vremenom je otkrivena, pa je početkom 1944. izbjegao uhićenje u Zagrebu odlaskom u partizane, zajedno sa suprugom Zdenkom Munk. ⁹⁵ Ubrzo nakon toga zarobljen je, pa je ostatak rata proveo u zatočeništvu, prvo u Hrvatskoj, a zatim u Austriji. ⁹⁶ Nakon rata, sve do smrti, radio je u svom matičnom muzeju. Iste godine kad i Ebenspanger i Vojnović, Filozofski fakultet upisala je i Zdenka Munk, supruga Zdenka Vojnovića. ⁹⁷ Još od studentskih dana Munk je članica Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ), a od 1941. u Zagrebu je aktivno sudjelovala u antifašističkom pokretu te, kao i suprug Vojnović, početkom 1944. odlazi u partizane. ⁹⁸

⁹² Usp. »Petrošačka prijavnica (za detalje i signaturu vidi raniju bilješku 70).

⁹³ Usp. navedene datume u dokumentima Dragutina Ebenspangera u fondu *Ponova* (sign. HR-HDA-1076-3-2-2-1044) te popis žrtava u Švob, *Židovi u Hrvatskoj II.*, p. 40 i Švob, *Židovi u Hrvatskoj* (2021), pp. 324–325.

⁹⁴ Usp. »nacional« kojim je Zdenko Vojnović upisao prvi zimski semestar ak. god. 1931./32. (Arhiv Filozofskog fakulteta u Zagrebu).

⁹⁵ Stanko Staničić, »Zdenko Vojnović: Prilog povijesti Muzeja za umjetnost i obrt«, *Informatica Museologica* 38/1-2 (2007), pp. 96–103, na p. 99 (dostupno preko poveznice <https://hrcak.srce.hr/file/198679>).

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Usp. »nacional« Zdenke Munk kojim je upisala prvi zimski semestar ak. god. 1931./32. (Arhiv Filozofskog fakulteta u Zagrebu).

⁹⁸ Tomislav Šola, »In memoriam Zdenka Munk«, *Informatica Museologica* 15/4 (1984), pp. 36–37, na p. 36 (dostupno preko poveznice <https://hrcak.srce.hr/file/214647>); usp. i Staničić, »Zdenko Vojnović ...«, p. 99 te Stanko Staničić, »Zdenka Munk – mjesto i uloga u hrvatskoj muzeologiji«, *Informatica Museologica* 32/1-2 (2001), pp. 31–36, p. 32 (dostupno preko poveznice <https://hrcak.srce.hr/file/207345>).

O Zdenku Vojnoviću Rudi Supek kasnije se prisjeća da je bio jedan od dominantnijih studenata marksističke orijentacije na predavanjima i seminarima Alberta Bazale 1930-ih i da je bio omiljen kod svojih nastavnika.⁹⁹ Temeljem Supekova teksta može se zaključiti da je Vojnović bio i SKOJ-evac povezan s Društvom studenata filozofije osnovanim na zagrebačkom Filozofskom fakultetu sredinom 1930-ih (predsjednik društva bio je Supek).¹⁰⁰ Tijekom 1930-ih Vojnović je bio vrlo aktivan i na polju povijesti umjetnosti, što je povezivao i sa svojom političkom orijentacijom. Sredinom 1930-ih pokrenuo je »Biblioteku 'ARS'« i u sklopu nje uredio i objavio knjigu *Hrvatska grafika danas* (1936.) te kroz 1937. godinu izdavao časopis *Ars: revija za kritiku, teoriju i historiju umjetnosti*.

Vratimo li se Ebenspangerinoj posveti Vojnoviću, treba uočiti frazu »zajednički rad i studij«. Jasno je o kojem se zajedničkom studiju radi, no što bi bio njihov zajednički rad? Ebenspanger je od 1922. do 1926. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu odslušala sedam semestara grupe romanskih jezika (francuski i talijanski) te je od 1931. do 1936. na istome fakultetu odslušala još sedam semestara filozofije i njemačkog jezika.¹⁰¹ Pogled u njezine »nacionale« (upisne semestralne listove) u tom razdoblju otkriva da je kroz sve te studijske godine slušala niz predmeta upravo iz povijesti umjetnosti.¹⁰² Prirodno je onda zaključiti da se zajednički rad Ebenspanger i Vojnovića barem dijelom ticao upravo tog područja. Takav zajednički rad zasigurno bi uključivao bliske kontakte s Vojnovićem, no mogao bi uključivati i kontakte s krugom ljudi oko Vojnovića, njegovih suradnika sličnih interesa i svjetonazora, počevši od Zdenke Munk. Prema dostupnim zapisima, krug suradnika oko Vojnovića redom su

⁹⁹ Rudi Supek, »Profesor Albert Bazala učio me ljudskom dostojanstvu«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 14/27-28 (1988), pp. 87–92, na pp. 87–89 (dostupno preko poveznice <https://hrcak.srce.hr/file/125755>). (Usput, Rudi Supek upisao je istu studijsku grupu predmeta kao i Ebenspanger, godinu dana nakon nje te su zajedno slušali niz kolegija (usp. »nacionale« Rudolfa Supeka iz razdoblja 1932. – 1936. (Arhiv Filozofskog fakulteta u Zagrebu); vidi i: Josip Pandžić, *Ikona jedne ideologije: Život i djelo Rudija Supeka* (Zagreb: Školska knjiga, 2024), p. 88.)

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Usp. »nacionale« Elly Ebenspanger iz tih razdoblja (Arhiv Filozofskog fakulteta u Zagrebu). Ebenspanger je 1920-ih slušala i niz kolegija iz filozofije, čime je jedina od generacijski joj bliskih filozofa koja je imala prilike slušati predavanja i filozofa koji su u Zagrebu prestali predavati 1920-ih (npr. Gj. Arnolda i Vladimira Dvornikovića) i filozofa koji su na Filozofskom fakultetu počeli predavati 1930-ih (npr. P. Vuk-Pavlovića i V. Filipovića).

¹⁰² Primjerice: »Hrvatsko kiparstvo od 19. stoljeća« (Petar Knoll, 1922.), »Jugoslavenska umjetnost oko Jadranskoga mora« (Petar Knoll, 1923.), »Umjetnost u Dalmaciji« (Petar Knoll, 1925.), »Tumačenje staronjemačkih spomenika imenito Otfrida« (Stjepan Tropsch, 1931.) itd.

činili lijevo orijentirani i angažirani studenti, SKOJ-evci, marksisti.¹⁰³ Indikativni su i svjetonazorski profili (nekih od) suradnika u Vojnovićevu časopisu *Ars*.¹⁰⁴ Između ostalih, u njemu su objavljivali i surađivali Safet Krupić, Veljko Korać i Grgo Gamulin, koje je sve Supek naveo kao istaknute marksistički orijentirane sudionike Bazalina Filozofskoga seminara 1930-ih – istog onog seminara s kojim je i nakon svoje diplome Ebenspanger bila potpisana (usp. raniji odjeljak 3) i u kojemu je zasigurno aktivno sudjelovala.¹⁰⁵ A u *Arsu* su objavljivali i drugi suradnici, slične svjetonazorske orijentacije, poput Krste Hegedušića i Marka Ristića.

6.

Povezanost Elly Ebenspanger s lijevo orijentiranim i angažiranim studentima od kojih je Zdenko Vojnović (prema Supekovu prisjećanju) bio jedan vrlo istaknut, sugerira nam gdje potražiti odgovor na pitanje kako to da je upravo ona, i to samo ona (od cijele njezine obitelji), bila uhićena već početkom srpnja 1941. Isti bi odgovor podržalo i Bazalino pozicioniranje prema takvim studentima, a kojega se također kasnije prisjeća Supek, a podržalo bi ga i odvijanje Bazalina Filozofskog seminara u kojemu je Ebenspanger sudjelovala i kojim je u časopisu *Philosophia* bila potpisana. Premda ne s Bazalom na istoj političko-svjetonazorskoj liniji, takvi su mu studenti, po Supekovu sjećanju i dojmu, bili bliži od onih klerikalne orijentacije.¹⁰⁶

U ovome trenutku sigurno se ne može znati s kim je sve Ebenspanger tijekom svojih studija 1920-ih i 1930-ih, a i mimo njih, sve do 1941., bila u prisnijem ili uočljivijem kontaktu. Pored suradnje s Vojnovićem ne može se znati ni koliko je i kako bila povezana s lijevo orijentiranim osobama, SKOJ-

¹⁰³ Za prikaz studentskog života u Zagrebu 1930-ih i njegove političke pozadine kroz prizmu ljevičarskog studenta Rudija Supeka vidi: Pandžić, *Ikona jedne ideologije*, poglavlje 1, »Kaljenje čelika 1933. – 1939.«.

¹⁰⁴ Vojnović je objavio svega četiri broja tog časopisa: 1 (januar 1937.), 2 (februar 1937.) i dvobroj 3-4 (mart/april 1937.).

¹⁰⁵ Supek, »Profesor Albert Bazala ...«, p. 87. U arhivu zagrebačkog Instituta za filozofiju (ostavština Vladimira Filipovića) sačuvan je popis izlagača i njihovih referata na Bazalinom Filozofskom seminaru u zimskom semestru ak. godine 1933/34. (na kojem je Filipović bio angažiran kao asistent), a koji dobro dočarava međusobnu povezanost, tj. pomiješanost ovdje relevantnih aktera. Među deset izlagača te godine nalaze se i M. Brida, M. Petras, Z. Vojnović te S. Krupić.

¹⁰⁶ Do sredine 1930-ih u Hrvatskoj se počelo promovirati savezništvo lijevih i građanskih stranaka i grupacija protiv fašizma i fašističkih linija, pa bi se na Bazalinu otvorenost i tolerantnost prema zastupnicima lijevih ideja na Fakultetu, tj. Seminaru moglo gledati i iz te perspektive. Vidi i: Padžić, *Ikona jedne ideologije*, pp. 94–96.

evcima, marksistima. No već i povezanost s Vojnovićem, kao i njezina prisutnost na Bazalinu seminaru u kojemu su Vojnović i drugi marksistički studenti vrlo aktivno sudjelovali promovirajući lijeve ideje, daje osnove za nagađanje da je možda upravo njezina povezanost s krugom studenata-aktivista lijeve orijentacije bila odlučujuća za njezino *rano* privođenje od strane Ustaškog redarstva. To naravno ne znači pretpostaviti da bi sama Ebenspanger bila lijevo orijentirana. Poticala je iz vrlo bogate židovske obitelji, predstavljala tipičnu građansku filozofiju onoga vremena, ničime povezanu s marksističkom misli, a sliku o njezinu svjetonazorskom okviru možda najbolje dočarava struktura članstva Liebertova društva »Philosophia« i program na kojemu se to društvo temeljilo, a kojemu je Ebenspanger od početka pripadala. No uzme li se u obzir lepezu konkretnih političkih opcija zastupljenih na zagrebačkom sveučilištu 1930-ih, u onoj mjeri u kojoj je imala ikakvih interesa za politička pitanja, Ebenspanger je od ponuđenih opcija ona lijeva morala biti najbliža.¹⁰⁷

Pretpostavka da je Ebenspanger, premda liberalno, tj. građanski orijentirana, bila bliska s lijevo orijentiranim studentima s kojima je, može se pretpostaviti, dijelila obuhvatniju antifašističku poziciju, baš kao i Bazala, nikako je ne čini posebnom po takvoj orijentaciji i pozicioniranju.¹⁰⁸ Postoji podatak da su još barem dva svjetonazorski slično orijentirana filozofa s Filozofskog fakulteta generacijski bliska Ebenspanger (oba članovi društva »Philosophia«) imala veze s lijevo orijentiranim studentima. U jednom prikazu aktivnosti studenata marksista-SKOJ-evaca na zagrebačkom Filozofskom fakultetu tijekom Drugog svjetskog rata navodi se da su s takvim studentima na Fakultetu bili povezani Vladimir Filipović i Stjepana Patakija, barem kroz davanje novčanih priloga kao potpore djelatnostima takvih studenata.¹⁰⁹ Ako je taj podatak točan, on nedvojbeno implicira postojanje naklonost Filipovića i Patakija prema tako orijentiranim studentima i to u vremenu kada se njezino iskazivanje ne bi moglo objasniti ishodenjem bilo kakve osobne koristi i probitačnosti. U ovom trenutku ne može se znati je li, slično Filipoviću i Patakiju, i Ebenspanger takve studente tako ili drugačije podržavala, no njezina financijska situacija još u prvoj polovici 1941., kao i prije toga, to bi svakako omogućavala.

Tezi da je upravo povezanost Elly Ebenspanger s lijevo orijentiranim i angažiranim studentima 1930-ih i početkom 1940-ih bila odlučna za njezino

¹⁰⁷ Usp. Pandžić, *Ikona jedne ideologije*, p. 89.

¹⁰⁸ Za prikaz pojave šire antifašističke platforme 1930-ih i odnosa lijeve i građanske struje unutar nje, vidi: Pandžić, *Ikona jedne ideologije*, pp. 112–114.

¹⁰⁹ Milan Prelog, »Studenti Filozofskog fakulteta u Revolucionarnom omladinskom pokretu«, u: Ladislav Grakalić i dr. (ur.), *Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu 1941–1945 II* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber i dr., 1984), pp. 258–263, na p. 262.

rano privođenje u Zagrebački zbor u prilog ide još nekoliko dokumentiranih podataka.

NDH proglašena je 10. travnja 1941. te su na snagu već koncem toga mjeseca stupili rasni zakoni po uzoru na one Njemačke te progoni određenih rasnih i nacionalnih grupacija. No sve do 22. lipnja 1941. na snazi je bio pakt sklopljen između Njemačke i komunističkog Sovjetskog Saveza o međusobnom nenapadanju. Jedna od posljedica toga pakta bila je svojevrsna zaštićenost komunista i lijevo orijentiranih osoba u zemljama saveznicama Njemačke, uključujući NDH. Napadom Njemačke na Sovjetski Savez taj je pakt prekinut, te od 22. lipnja počinju intenzivnije komunističke aktivnosti s jedne strane te intenzivna uhićenja, progoni i ubojstva komunista, marksista i drugih lijevo orijentiranih osoba s druge. Dva tjedna nakon napada Njemačke na Sovjetski Savez, 8. srpnja 1941., prema ranije spomenutoj molbi Dragutina Ebenspangera, Elly Ebenspanger uhitilo je Ustaško redarstvo i sprovelo u Zagrebački zbor. U tom trenutku prema ostatku njezine obitelji, ocu, majci i bratu, nije se posebno postupalo na takav način, a što potvrđuju i drugi sačuvani već spomenuti dokumenti iz navedenog razdoblja. Premda u svom dopisu Dragutin Ebenspanger to izričito ne kaže, iz njegova opisa okolnosti samog privođenja kćeri, stječe se dojam da ju je agent Ustaškog redarstva uhitio u njihovu stanu i da je tom prilikom bio prisutan barem njezin otac. Ako je tako, onda je upravo ona morala biti od posebnog interesa Redarstvu. Dakle, jedini, pa ni glavni razlog njezina ranog privođenja ne bi bila njezina rasna pripadnost; u protivnom bi cijela njezina obitelj bila tom prilikom privedena (ili barem oni članovi zatečeni na licu mjesta).

Nadalje, ono što odmah upada u oči kada se prođe kroz Obrazac obvezne prijave imetka Židova Elly Ebenspanger jest to da joj je prvo bio oduzet veći dio osobne knjižnice, prije bilo kakve prethodne evidencije o njezinu posjedu, a tek se mjesec dana kasnije od nje zatražilo da, zajedno s ostatkom svoje obitelji, preda popis svoje imovine s procjenom vrijednosti iste.¹¹⁰ Točnije, u Obrascu (od 23. lipnja 1941.) nalazimo tri ovdje relevantna podatka. Prvo, da je Elly Ebenspanger 20. svibnja 1941. svoje dragocjenosti predala Odboru za podavanje sa strane Židova zajedno s ostalim članovima svoje obitelji. Drugo, da joj je do popunjavanja dotičnoga obrasca ostao tek manji dio osobne knjižnice i da je to što joj je od knjiga ostalo »potpunoma desortirano i gotovo bez vrijednosti«; točnije, vrijednost preostalih knjiga Ebenspanger je procijenila na polovicu vrijednosti kojom je procijenila svoje rublje i odjela (2000 dinara, odnosno 4000 dinara). Treće, da joj je veći dio knjižnice ranije »rekviriran«.

¹¹⁰ »Obrazac 1. Ebenspanger dr Elly« (za detalje vidi ranije bilješke 67 i 68); na to je pozornost skrenula Girardi-Karšulin, »Elly Ebenspanger«, p. 174.

Iz samog Obrasca nejasno je odnose li se predaja dragocjenosti obitelji Ebenspanger Odboru za podavanje i »rekviriranje« osobne knjižnice Elly Ebenspanger na isti događaj ili je »rekviriranje« većine njezine knjižnice bio zaseban, raniji ili kasniji događaj. No valja uočiti da u slučaju njezinih i općenito obiteljskih dragocjenosti Ebenspanger govori o »predaji« istih, što je prilično blaga riječ u opisu toga događaja. Kada pak u Obrascu govori o svojoj osobnoj knjižnici, Ebenspanger upotrebljava jaču riječ »rekvirirati«. To bi moglo upućivati da se radilo o dva odvojena događaja. Tome u prilog ide i sljedeće. U svom Obrascu Dragutin Ebenspanger navodi da »sav srebrni pribor koji postojao odnesen je 7. lipnja 1941 po g. Hrzenjaku Petrinjska br. 7 u pratnji 3 detektiva bez izdanja potvrde«. ¹¹¹ Supruga Ivana Ebenspanger u svom Obrascu pak navodi da su joj dva vrijedna tepiha »rekvirirana po g. Hrzenjaku Zagreb, Petrinjska ul. 7 dana 14 lipnja 1941 uz potvrdu agenta Miletića«. ¹¹² Dakle, pored »podaje« dragocjenosti obitelji Ebenspanger 20. svibnja 1941., nadležni su barem dva puta dolazili u njihov dom te »odnosili«, tj. »rekvirirali« njihove stvari, 7. lipnja i 14. lipnja. Knjižnica Elly Ebenspanger mogla je biti »rekvirirana« nekom od tih prilika ili nekom drugom.

No čak i da se u slučaju Elly Ebenspanger radi o istoj stvari, tj. o istome događaju predaje dragocjenosti uključujući knjige iz osobne knjižnice, djeluje neobično da se upravo knjižnicu Elly Ebenspanger oduzima zajedno s obiteljskim dragocjenostima. Tko bi zaključio da je njezina osobna knjižnica nešto vrijedno, pa da treba biti oduzeta zajedno sa zlatom, srebrom, novcem i drugim dragocjenostima koje su obitelji oduzete? Tko bi radio probir knjiga u njezinoj knjižnici i odlučivao što će se oduzeti odmah, a što ostaviti? Po kojim se kriterijima selektiralo i oduzimalo Ebenspangerine knjige? Jesu li nadležni bili stručnjaci za područje ili se selektiralo po političkoj, nacionalnoj i rasnoj osnovi ne bi li se te knjige trajno uklonilo (ili one prihvatljive sačuvalo)? Jesu li se vodili skupim izgledom pojedinih izdanja, pa se, recimo, uzimalo knjige tvrdih kožnih korica a ostavljalo one broširane? Teško mi je zamisliti službenika u stanu obitelji Ebenspanger prilikom »rekviriranja« knjižnice, gospodina Hrzenjaka, agenta Miletića ili nekog trećeg, koji znalački probire njezine knjige, uzimajući što vrijedi a ostavljajući ostalo. Teško mi je zamisliti i Elly Ebenspanger koja bi sama izdvojila svoje vrijedne knjige, pa ih valjda u tačkama odvezla na za to predviđenu lokaciju da ih »poda«. Uostalom, to je vrijeme u kojemu su mnoge knjige koje je Ebenspanger mogla posjedovati bile itekako obezvrijeđene i prije bi završile na kakvoj lomači nego krasile uzornu radnu sobu.

¹¹¹ »Obrazac 1. Ebenspanger Dragutin« (za detalje vidi raniju bilješku 75).

¹¹² »Obrazac 1. Ebenspanger Ivana« (za detalje vidi raniju bilješku 75).

S obzirom na rečeno, čini se da je osobna knjižnica Elly Ebenspanger pozornost privukla iz nekog drugog razloga, a ne zato što je netko prepoznao izrazitu vrijednost jednog njezinog dijela. A takav rani interes upravo za njezinu osobnu knjižnicu i naslove u njoj mogao bi upućivati na to da je postojala sumnja nadležnih da je Ebenspanger povezana s politički nepodobnom strujom koja je, ako je do 22. lipnja i uživala kakvo toleriranje, sada postala podjednako nepoželjna i izložena kao i određene rasne i nacionalne grupacije. Pretraživanje naslova Ebenspangerine osobne knjižnice bio bi dobar način da se to provjeri ili potvrdi. Jesu li među »rekviriranim« knjižama pronađene i one marksističkih i srodnih autora i takve tematike? Jesu li pronađeni marksistički propagandni materijali koje se, prema svjedočanstvima ondašnjih aktera, intenzivno raspačavalo po fakultetima i gradu u prethodnom razdoblju? Odgovore na to sada ne možemo znati, no, u svakom slučaju, s obzirom na prije predloženo objašnjenje njezina ranog privođenja, interes nadležnih za osobnu knjižnicu u ondašnjim okolnosti čini se vrlo indikativnim.

Kasnija svjedočanstva članova-aktivista lijevih antifašističkih grupacija u Zagrebu koje su djelovale i u razdoblju od 1941. do 1945. govore o tome da nije bio rijedak slučaj da se privodilo osumnjičene za ilegalno političko djelovanje, pa da ih se zatim u nedostatku dokaza ili inkriminirajućih svjedočenja i po nekoliko puta puštalo iz pritvora.¹¹³ No to nije bio slučaj s privedenom Elly Ebenspanger, unatoč zalaganju njezina oca i pozivanju na njezino vrlo loše zdravstveno stanje. Njegova je molba za puštanje kćeri urudžbirana 18. lipnja 1941. i po njoj se zatim postupalo, no na dokumentu je naknadno zabilježen odgovor (od 9. siječnja 1942.) da se rješenje odlaže na tri mjeseca.¹¹⁴ Jedno bi objašnjenje moglo biti da su u takvim slučajevima, u nedostatku inkriminirajućih dokaza ili svjedočenja, puštane samo rasno ili nacionalno neproblematične osobe, a da drugi, po toj liniji problematični, u sličnim situacijama ne bi bili puštani. No objašnjenje bi moglo biti i da su protiv Ebenspanger ipak postojali neki dokazi za koje se procijenilo da su dovoljno jaki za njezino zadržavanje. To je mogao biti kompromitirajući materijal u njezinoj knjižnici, ranije evidentirana povezanost s politički nepodobnim osobama ili pak osobno svjedočenje nekoga među privedenima ili »savjesnima« a koje bi izravno teretilo Ebenspanger.¹¹⁵

¹¹³ Ovdje se oslanjam na neka kasnija svjedočanstva prikupljena u dva sveska zbirke: Ladislav Grakalić i dr. (ur.), *Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu 1941–1945* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber i dr., 1984).

¹¹⁴ »Molba: Ebenspanger Dragutin« (za detalje vidi raniju bilješku 68) i Girardi-Karšulin, »Elly Ebenspanger«, pp. 174–175.

¹¹⁵ Primjerice, navodi se podatak da su još prije uspostave NDH, 1940. godine, u Zagrebu izrađene liste studenata ljevičara i njihovih simpatizera bilo kroz ranije policijsko popisivanje

Uzme li se u obzir rečeno u ovom i prethodnom odjeljku, čini mi se plauzibilnim predložiti da je ključan faktor tako ranog privođenja Elly Ebenspanger bio politički a ne isključivo, pa ni primarno, rasni. Njezin nearijevski status pak u tim je okolnostima mogao samo pridonijeti manjoj toleranciji ili oštrijoj reakciji nadležnih na takvu povezanost – povezanost koja možda za nekog drugog ne bi predstavljala poseban problem niti povod za privođenje. To je teza o Elly Ebenspanger i njoj u prilog naveo sam neke razloge. Temeljem spomenutih dokumentiranih tragova svakako bi bilo zanimljivo dalje istražiti smjerove u kojima oni pokazuju.¹¹⁶

Elly Ebenspanger: Some Traces and the Reception

Summary

This paper examines some aspects of the life, work, and reception of Elly Ebenspanger, a Croatian women philosopher who earned her doctorate at the Philosophical Faculty of the University of Zagreb in 1939 on the topic of the free will problem. Some of the things discussed in the paper have been entirely overlooked in the existing literature about her despite being sometimes obvious and very intriguing. The paper also revisits and summarises previously recorded information about her from the literature. Her life, work, and reception are analysed within the context of the pre-war circumstances during which she studied and wrote her doctoral dissertation. Furthermore, they are considered in the circumstances of World War II, when she perished, as well as in the context of post-war social and philosophical events over the last eighty years. Her work and activities are also connected with some persons from these periods, such as Albert Bazala, Marijan Petras, Kruno Krstić, and Zdenko Vojnović.

Keywords: Albert Bazala, Elly Ebenspanger, Holocaust, Kruno Krstić, Marijan Petras, modern Croatian philosophy, the free will problem, Zdenko Vojnović

sudionika ilegalnih političkih okupljanja bilo kroz kandidacijske liste ljevičara prilikom Sveučilišnih izbora 1940. (Prelog, »Studenti Filozofskog fakulteta ...«, p. 260 i Helena (Jelka) Pachl-Mandić, »Jedna logoraška Odiseja«, u: Ladislav Grakalić i dr. (ur.), *Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu 1941–1945 I* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber i dr., 1984), pp. 355–365, na pp. 355–356.)

¹¹⁶ Zahvaljujem se na pomoći i komentarima Mihaeli Girardi-Karšulin, Filipu Grgiću i sudionicima kolokvija Instituta za filozofiju u Zagrebu u sklopu kojega sam održao izlaganje na ovu temu u prosincu 2024. Zahvaljujem se i Uredu dekana Filozofskog fakulteta u Zagrebu na odobrenju pristupa arhivskim dokumentima vezanima uz Elly Ebenspanger te djelatnicima Arhiv za pomoć pri pronalasku istih, kao i djelatnicima drugih u tekstu spomenutih arhiva.